

"Dobar red i lijepa tišina "(percepcija stranaca u Travničkoj hronici Ive Andrića)

Medić, Mihaela

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:601611>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Mihaela Medić

„Dobar red i lijepa tišina“

(percepcija stranaca u *Travničkoj hronici* Ive Andrića)

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marica Liović

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Mihaela Medić

„Dobar red i lijepa tišina“
(percepcija stranaca u *Travničkoj hronici* Ive Andrića)

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

izv. prof. dr. sc. Marica Liović

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 4. 9. 2020.

Mihaela Medic' 0122220326

ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

1. UVOD	6
2. ŽIVOT I STVARALAŠTVO IVE ANDRIĆA	8
3. O <i>TRAVNIČKOJ HRONICI</i>	10
4. POLITIČKO-POVIJESNE PRILIKE U EUROPI POČETKOM 19. STOLJEĆA.....	12
5. TKO SU STRANCI U <i>TRAVNIČKOJ HRONICI</i> ?	14
6. KATALOG STRANACA – PORTRETIZACIJA, MEĐUSOBNI ODNOSI I POLOŽAJ U ROMANU	16
6.1. Konzuli, obitelj i osoblje	16
6.2. Osmanlije	19
6.3. Levantinci – Talijani	21
6.4. Židovi sefardi	24
7. TRAVNIK – TRAGOM STRANACA (STRANCI U RAZLIČITIM ASPEKTIMA TRAVNIČKOG ŽIVOTA)	25
7.1. Vremenske (ne)prilike	25
7.2. Fenomen bolesti	27
7.3. Motivika puta	28
7.4. Topos novca	30
7.5. Pitanje književnosti	32
7.6. Obiteljski život	34
7.7. Narušavanje „lijepog reda“	35
7.8. Zatvaranje <i>čaršije</i>	36
7.9. Ratovi	38
7.10. „Bosanska tišina“	39
8. ZAKLJUČAK	41
9. LITERATURA.....	42

SAŽETAK

Cilj ovog rada je pokazati kako je u romanu Ive Andrića *Travnička hronika* izgledao život u jednoj maloj bosanskoj *kasabi* iz perspektive stranaca, europskih diplomata, ali i onih koji su u njoj živjeli kao stranci. Za analizu teme potrebno je poznavati povijesni kontekst u kojem se odvija radnja romana. Zatim treba istražiti koga sve Andrić određuje kao stranca u romanu. Brojni su tipovi Andrićevih stranaca u literaturi, a njihova se podjela kao i sva daljnja tumačenja u ovom radu ponajprije zasnivaju na iščitavanju radova iz dvaju zbornika sa znanstvenih konferencija posvećenih Ivi Andriću: prvi nosi naziv *Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892-1922)*, a drugi je *Andrićeva Hronika* iz 2014. te kapitalnom djelu Krešimira Nemeca *Gospodar priče*.

Nakon podjele stranaca, potrebno je izdvojiti pojedince koji su predstavnici skupine kako bi se opisali njihovi međusobni odnosi. Potom će se kroz niz primjera iz neobične bosanske svakodnevice oblikovati različite percepcije stranaca o Travniku, glavnom, ali u svakom pogledu zaostalom gradiću okupirane Bosne.

Ključne riječi: *Travnička hronika*, Ivo Andrić, Travnik, stranci, povijesni kontekst, svakodnevice, percepcija

1. UVOD

U ovom diplomskom radu analizira se percepcija stranaca u *Travničkoj hronici* Ive Andrića. Uvodni dio rada donosi kratku biografiju Ive Andrića koju je važno poznavati kako bi se mogla shvatiti kompleksnost svrstavanja ovog književnika i njegova djela u korpus nacionalne književnosti. Naime, Andrićev način života i njegova stalna putovanja po Europi odrazila su se i na njegovo pisanje u kojem se prepoznaje sva složenost njegova identiteta. Uz piščevu biografiju, nalazi se i pregled njegova stvaralaštva podijeljenog u tri faze: posebna pozornost posvećena je kratkom usustavljanju Andrićeve poetike.

Sljedeći korak je situirati autora i njegovo djelo u širi kontekst: s obzirom na društveno-političke, povijesne, kulturne, religijske i druge relevantne determinante. Ovdje se ukazuje na problem pripadnosti Andrića određenoj ili određenim nacionalnim književnostima pri čemu i hrvatska i bosanskohercegovačka i srpska imaju potpuno legitimno pravo Ivu Andrića smatrati svojim književnikom.

U poglavlju o *političko-povijesnim prilikama u Europi početkom 19. stoljeća* ukazat će se na povijesni kontekst Andrićeva romana kako bi se u sklopu šire slike shvatilo koliko su povijesni događaji utjecali na formiranje društvenog ustroja u Bosni. Poznavanje političko-povijesnih prilika dodatno će pojasniti nastanak *konzulskih vremena* u Travniku, o čemu govori *Travnička hronika*.

Konačno, dolazi se do poglavlja u kojem će, primjenom adekvatne literature biti objašnjeno koga sve Andrić označuje strancem u *Travničkoj hronici*. Naravno, polazi se od osnovnog značenja riječi *stranac* do njegova užeg i šireg smisla. Zaključno će biti izdvojene četiri skupine stranaca u romanu: to su u prvom redu, svi pripadnici francuskog i austrijskog konzulata u Travniku, drugu skupinu čine Osmanlije kao predstavnici velikog Carstva pod čijom je upravom i Andrićeva Bosna. Trećoj skupini pripadaju Levantinci – Talijani, podvojene ličnosti koje Andrić smješta u međuprostor *trećeg svijeta*. Posljednju skupinu stranaca zauzimaju Židovi sefardi koji su dio travničke *raje*, ali ne osjećaju da su se suživjeli sa zemljom i ljudima: često se poistovjećuju sa zapadnjacima iz čijeg su svijeta prognani, ali su ga uspjeli sačuvati u sebi.

U poglavlju *Katalog stranaca* donosi se detaljna razrada svake od četiriju skupina. Unutar svake skupine navest će se svi likovi koji joj pripadaju, a oni najdominantniji bit će

dodatno profilirani. Ukazat će se i na njihov položaj u romanu i dati uvid u međusobne odnose.

Nakon analize grupiranih stranaca, kroz različite primjere iz svakodnevice travničkog života, pokazat će se njihova percepcija Bosne kao tuđeg svijeta. Dobit će se tako različite slike Bosne koje obuhvaćaju gotovo sva područja čovjekova života, od obiteljskog doma, financijskog stanja, obrazovanja, klimatskih uvjeta, lokalnih običaja, pa sve do pokušaja ovih stranaca da naruše „dobar red“ i „lijepu tišinu“ turske Bosne.

2. ŽIVOT I STVARALAŠTVO IVE ANDRIĆA

Ivo Andrić jedan od najplodonosnijih književnika s prostora bivše Jugoslavije, rođen je 9. listopada 1892. u Dolcu kraj Travnika u jednoj skromnoj, obrtničkoj obitelji hrvatskih korijena. Nakon očeve smrti, odlazi u Višegrad gdje je završio osnovnu školu, a potom upisuje gimnaziju u Sarajevu. Školovanje nastavlja na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu, no već sljedeće godine odlazi u Beč na studij slavistike, filozofije i povijesti. Nakon atentata na Franju Ferdinanda vraća se u rodnu domovinu gdje kao simpatizer jugoslavenske ideje, sudjelujući u pokretu *Mlada Bosna*, biva interniran. Nakon odslužene kazne, odlazi u susjednu Hrvatsku da bi početkom 1918., u Zagrebu pokrenuo časopis *Književni jug* u suradnji s Nikolom Bartulovićem, Brankom Mašićem i Vladimirom Ćorovićem. Potom odlazi u Beograd na diplomatski rad u službi Kraljevine SHS. Za vrijeme boravka u Grazu, doktorirao je 1924. godine na ondašnjem Filozofskom fakultetu disertacijom *Razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem turske vladavine*. Tijekom Drugog svjetskog rata predano je radio u Beogradu na romanima *Travnička hronika*, *Na Drini ćuprija* i *Gospođica*. Od 1946. do 1952. bio je predsjednik Saveza književnika Jugoslavije. Ivo Andrić dobitnik je Nobelove nagrade za književnost 1961. godine u Stockholmu. Umro je 13. ožujka 1975. godine u Beogradu (Nemec, 2007: 10–11).

Književni opus Ive Andrića obično se dijeli u tri dominante faze njegova stvaralaštva. Tako se ovaj svestrani pisac pojavio u književnosti okušajući se najprije u pjesništvu. Već 1914. godine, u poznatom časopisu *Hrvatska mlada lirika* izlazi šest Andrićevih pjesama koje su pisane po uzoru na poetiku velikog Matoša. Tragove u hrvatskoj književnosti ostavio je svojom prvom zbirkom pjesama *Ex Ponto* objavljenoj u Zagrebu 1918. godine. Zbirka je pod Kierkegaardovim utjecajem pisana u tamnici, prožeta tonovima straha, očaja i smrti te sasvim prikladno posvećena generaciji rata. Sljedeća lirski proza pod imenom *Nemiri* iz 1920. sastoji se od tri dijela (*Nemir od vijeka*, *Nemir danâ*, *Bregovi*) u kojima se polazi od ontoloških pitanja, preko povijesti do zemaljskog krajolika (Nemec, 2007: 11–12).

Što se tiče Andrićeva pripovjedačkog umijeća, u njegovoj prozi dominira egzotična svakodnevnica bosanskih područja pod turskom vlašću koju tematizira najprije u svojim kraćim prozama, a zatim ju produbljuje kroz romane-kronike. Već u prvoj noveli *Put Alije Đerzeleza* (1920.) glavni junak jaše na bijelom konju kroz lokalni bosanski prostor uživajući pažnju carskih djevojaka da bi na kraju završio pored jedne žene niskog morala, Jekaterine. Slična priča javlja se i u noveli *Mustafa Madžar* (1924.) u kojoj subjekta, ovog puta

dobojskog junaka, proganjaju noćne more i strahovi kao produkt njegove nečiste savjesti, a na kraju mu je ipak suđeno poginuti od krhotine željeza kojim ga slučajno pogodi Ciganin u prolazu. U većini su Andrićevih novela dominantni motivi smrti, tame, mržnje, niskih nagona, demonskih sila i krvi. Često se propituju i vjerska stajališta kao što je u novelama *Kod kazana* (1930.) i *Mara Milosnica* (1926.). U oba slučaja glavni lik gubi svoj duhovni mir pod teretom zla (Nemec, 2007: 13–16). Odlika Andrićeva stvaralaštva je i „posredni govor o sebi“ (Nemec, 2007: 7) pa je vlastite intelektualne i umjetničke stavove izlagao kroz svoje likove. U *Razgovoru sa Gojom* (1934.) Andrić kroz gluhog starca, španjolskog slikara izriče svoje misli o ulozi umjetnosti u svijetu te otkriva jedno od svojih svjetonazorskih načela, a to je svijest o snazi zla. Kroz Andrića-pripovjedača pokazuje se *credo* njegova umjetničkog stvaralaštva, a to je „biti tumač povijesti i ljudskih sudbina u povijesti“ (Nemec, 2007: 7–9). Andrićeva Bosna otkriva svoju privatnu i javnu sferu u kojoj se pojavljuju različiti socijalno, nacionalno i religijski determinirani likovi i svi su oni zatočeni u jednom velikom krugu zla. Tako Andrić već u poratnoj noveli *Pismo iz 1920. godine* (1946.) oslikava Bosnu kao „zemlju endemske mržnje“ (Nemec, 2007: 17).

U posljednjoj, vrhunskoj fazi stvaralaštva, Andrić piše romane pod utjecajem istočnjačkih narodnih legendi i starih franjevačkih ljetopisa. Djela odlikuje kronološki niz događaja, analitičnost, objektivnost i egzaktnost te deduktivno pričanje. Dominantno mjesto zauzima sveznajući pripovjedač. U pozadini povijesnih događaja uvijek su priče malih ljudi. To je napose vidljivo u romanu *Na Drini ćuprija* iz 1945. godine zahvaljujući kojemu se Andrić uvrstio među nobelovce. Na središnjem je mjestu u romanu bijeli most na Drini kojim je Mehmed-paša Sokolović nastojao povezati mjesto rođenja s mjestima koje je susretao kroz život. Pripovjedač u pozadini čitateljima pokazuje i povezanost mosta s ljudima iz bosanske *kasabe* (Nemec, 2007: 19–25). U bogatom Andrićevu opusu posebno mjesto zauzima roman *Travnička hronika* objavljen 1945. godine. U njemu se daje opis bosanske svakodnevice, ali ovog puta „iz rakursa“, dakle izvana (Nemec, 2016: 222). Andrić kronološkim nizanjem događaja tijekom sedam godina, kolorizira sva lica i naličja jedne bosanske *kasabe*, Travnika i njezinih stanovnika kroz perspektivu stranaca koji su se ondje zatekli, ponajprije europskih diplomata, ali i predstavnika Otomanskog Carstva te svih ostalih koji se ondje osjećaju strancima. Strukturu kronike ima i *Omer-paša Latas* (1976.) posthumno objavljen, ali i nedovršen Andrićev roman u kojemu se opisuju događaji vezani uz politički dolazak Omer-paše Latasa iz Like u Bosnu, 1850. godine. Među romanima potrebno je istaknuti i *Prokletu avliju* iz 1954. koja se zasniva na pripovijedanju brojnih naratora, od sveznajućeg

pripovjedača do likova koji postupno preuzimaju nit priče u svojoj borbi protiv zla. Sam naslov odnosi se na zloglasni prostor tamnice Otomanskog carstva, no zapravo je riječ o prikazu turske tiranije na granici Europe i Azije (Nemec, 2007: 25–28).

3. O TRAVNIČKOJ HRONICI

Ivo Andrić pisac je bosanskohercegovačkog, srpskog i hrvatskog miljea, dakle, teško ga je konkretno svrstati u određenu književnost. Prema Škvorcu i Lujanoviću, Andrić je jedan od prvih pisaca koji je stvorio taj „međuprostor između jugoslavenskih književnosti“ (Škvorc, Lujanović, 2010: 38). On je napose regionalni pisac prostora bivše Jugoslavije, a potvrde za to moguće je pronaći na svakom mjestu u Andrićevu životu i djelovanju. Stoga je nužno kod ovakvog pisca uzeti u obzir njegovu biografiju jer je neodvojiva od piščeva djela. Andrić u literaturi ostaje kao „model izmještenog pisca“ gradeći poziciju nepripadanja te do kraja života ostaje korpusno i nacionalno neizjašnjen stoga su svi pokušaji svrstavanja ovog autora i njegova djela u okviru jedne književnosti neuspjeli (Škvorc, Lujanović, 2010: 37–39). Andrićeva poetika poprimila je utjecaje različitih književnih strujanja. Tako je Ivo Andrić svoj prvi doticaj s književnošću ostvario kao ekspresionistički pjesnik u Hrvatskoj, no svoju "veliku prozu" gradi na modernističkim temeljima.

U većini svojih djela tematizirao je povijest Bosne. Kao njezin svojevrsni istraživač, Andrić se neprestano vraćao povijesti koja je za njega uvijek korespondirala sa stvarnošću. Potkrjepu toga dao je čitateljima i u jednom od svojih najuspjelijih djela, *Travničkoj hronici*.

Travnička hronika Ive Andrića povijesni je roman samim time što je obilježen preciznim trajanjem vremenske radnje od listopada 1806. do svibnja 1814. godine. Riječ je o prikazu sedam godina *konzulskih vremena* u Travniku u Bosni pod Osmanlijama. Grad Travnik mjesto je sudara Istoka i Zapada, križište civilizacija. Na Zapadnoj strani nalaze se francuski i austrijski konzuli zajedno s obiteljima i osobljem kao predstavnici prosvijećenog svijeta koji se zalažu za boljitak i unaprjeđenje zaostalih krajeva kao što je u ovom slučaju okupirana Bosna. Na drugoj, sunčanoj strani Istoka, suprotstavljeni su im Travničani koji se dijele na predstavnike turske vlasti i *raju* od četiri vjere. Travničani, zarobljeni u vremenu, zaziru od svake promjene i novine, zauzimajući izrazito tradicionalne stavove i vjeru u kozmički poredak. Osim dvije glavne, oprečne strane, Orijenta i Okcidenta, i unutar istog kulturno-civilizacijskog kruga vidljivi su rascijepi koje Andrić gradi na načelu kontrasta.

Tako se iz mnogobrojnog kataloga likova ističu ličnosti francuskog konzula Davillea i njegova pomoćnika des Fossésa, zatim Davillea i austrijskih konzula, prvotno von Mitterera, a zatim se kontrastiranje još više produbljuje uvođenjem lika von Paulicha, drugog austrijskog konzula. Najveća je opozicija stavljena između dva glavna ženska lika, gospođe Daville koja je oličenje izvrsne domaćice i brižne majke te Ana Marije von Mitterer, neuravnotežene osobe koja boluje od mnogobrojnih opsesivnih manija, narušavajući pritom i vlastiti i obiteljski ugled i blagostanje.

Na turskoj strani osim podijeljene *raje* na četiri različite vjere, Andrić nam kroz široki spektar likova osmanlijske vlasti predočuje sudbine trojice vezira i njihovih podčinjenih koji se međusobno, poput spomenutih konzula, razilaze u stavovima, mišljenjima i posebice u načinu djelovanja. Posebno mjesto opet zauzimaju i tzv. levantinski karakteri koji se isprepleću između dvaju svjetova, Istoka i Zapada pritom osuđeni na suživot sa sukobljenim stranama, a ne pripadajući potpuno nijednoj od njih. Ono što je zajedničko svima i ujedno okosnica romana jest pesimistička vizija Bosne kao zemlje koja ne poznaje jedinstvo, pa čak niti ono bosansko, već se nacionalno-kulturna različitost gradi na jednoj sveopćoj poetici nerazumijevanja (Nemec, 2007: 21–23).

Politička previranja na velikoj europskoj sceni i inauguracija *konzulskih vremena* na prostoru pod osmanlijskom vlašću narušit će „dobar red“ i „lijepu tišinu“ turske Bosne. U prilog povijesnom romanu ide i činjenica da se zlo u *Travničkoj hronici* tumači kao posljedica društvenih, točnije političkih događaja na mapi Europe, a ne kao rezultat odsutnosti Boga (Francišković, 2011: 151). Zanimljivo je kako će se kroz daljnju analizu rada pokazati i oprečno mišljenje. Dolaskom stranih konzula, domaće stanovništvo osjeća se ugroženo i zatvara se u jedan krug mržnje zazirući od svega novog i nepoznatog. Svi stranci u *Travničkoj hronici* imaju dvostruko značenje, oni jesu i doslovno stranci jer su smješteni u tuđi svijet, ali su i simbolički stranci jer se međusobno ne uspijevaju sporazumjeti (Meić, 2014: 322).

4. POLITIČKO-POVIJESNE PRILIKE U EUROPI POČETKOM 19. STOLJEĆA

Za raščlambu glavne teme ovog rada potrebno je poznavati povijesni kontekst o kojem govori Andrićevo djelo koje se referira na povijesne događaje u Travniku od 1806. do 1814. godine koji je itekako utjecao na oblikovanje percepcije stranaca u romanu, jer riječ je o ljudima koji su se, najčešće pod okriljem dužnosti našli u Travniku, zabačenoj bosanskoj *kasabi*.

Ivo Andrić kao romanopisac nije se slijepo držao faktografije već je u svojoj kronici konzulskih vremena u Travniku vješto balansirao s povijesnim činjenicama. Naime, Andrić je godinama radio na pripremi romana proučavajući mnogobrojnu arhivsku građu, njegovo je djelo nastalo na temelju autentičnih izvora i dokumentacije, ali autor je povijesnu podlogu romana prekrojio na svoj način, učinivši i pokoju izmjenu. Zbog toga su vidljive razlike između povijesnog presjeka u nastavku u kojem se opisuju stvarnosne političke prilike u Europi početkom 19. stoljeća i radnje u romanu koja obuhvaća samo sedam godina konzulskog djelovanja u Travniku. O tome kako su se velika svjetska zbivanja odrazila na stanovništvo u turskoj Bosni, koja je u romanu prikazana napose kroz percepciju stranaca, ponajprije konzula, posvjedočit će primjeri u jednom od sljedećih poglavlja.

Početak 19. stoljeća, u jeku Napoleonovih ratova, događaju se velike teritorijalno-političke podjele na europskom kontinentu. Francuska kao jedna od vodećih europskih velesila, 1805. godine u ratu s britanskom mornaricom doživljava poraz kod Trafalgara što će se loše odraziti na njezine trgovinske odnose s Mediteranom. Kao posljedica rata, nastala je kontinentalna blokada razmjene dobara pa se trgovina trebala odvijati kopnenim putem, a ne morskim koji su nadzirali Englezi. Napoleon Bonaparte, veliki car na čelu moćne Francuske bio je blizak prijatelj sa Selimom III., sultanom na prijestolju Osmanskog Carstva. Počeo je tako promišljati o gradnji trgovačkog kopnenog puta kroz Dalmaciju i Bosnu pa sve do Carigrada računajući na prijateljevu pomoć (Pederin, 2011: 429). Nakon pada Mletačke Republike, Dalmacija je bila pod austrijskom upravom (1797.–1805.) koja je nastojala razvijati cestogradnju kroz Dalmaciju kako bi stvorila komunikacijsko čvorište. No sve je ostalo na slabim pokušajima jer su Mlečani zapustili putove, osobito one prema okupiranoj Bosni kako bi spriječili turski prodor prema Jadranu. Napoleon kreće u rat s Austrijom te nakon niza uspjeha, Požunskim mirom između Austrije i Francuske 1805. Venecija, Istra i Dalmacija pripale su francuskoj upravi. Napoleon je osvojivši 1806. i Dubrovačku Republiku, Dalmaciju podijelio na dvojnu vladavinu generala Augustea Marmonta i providura Vincenza

Dandola. Obojica su se istaknuli svojim zalaganjem za razvoj cestogradnje radi ostvarenja političkih i vojnih ciljeva Carevine. Radove na tzv. Napoleonovoj cesti vršilo je lokalno stanovništvo uz pomoć vojske pod stalnim Marmontovim nadzorom. Cestogradnja se prije svega odnosila na protok trgovine s Levantom između novostvorenih Ilirskih pokrajina i francuskog imperija (Martinović, Ražov, 2019: 5–13). Stoga je veliki car odlučio otvoriti konzulat u Travniku kako bi osobno nadgledao promet. Francuski konzulat u Travniku otvoren je 1805. godine, a za generalnog konzula postavljen je Pierre-Laurent David. Tri godine poslije, s obzirom na to da Austriji nije odgovaralo širenje francuskih interesa po Bosni, otvoren je i austrijski konzulat na čelu s Paulom von Mitesserom, generalnim konzulom. Bosna je u to vrijeme bila pod upravom Osmanskog Carstva, a Travnik je bio glavni grad i sjedište bosanskih vezira (Pištalo, 1976: 50–51). Napoleonovi su konzulati uspješno surađivali s predstavnicima turske vlasti, vezirima i njihovim osobljem dok su s druge strane nailazili na otpor domaćeg stanovništva koji su prezirno gledali na vlast nevjerničkog cara, vidjevši u procesu modernizacije opasnost za urušavanje starih, tradicionalnih vrijednosti. U međuvremenu, dok je Marmont sudjelovao u bitci kod Wagrama, u Dalmaciji su izbili ustanci protiv francuske vlasti dok su istodobno na carigradskoj Porti nastali neredi u kojima je s prijestolja svrgnut sultan Selim III. Turci su sultanu zamjerali savezništvo s Napoleonom koji mu je pomogao ugušiti ustanak u Srbiji i pokušaj provedbe reformi te su ga naposljetku, u njegovu zatočeništvu u tamnici i zadavili, a na njegovo mjesto došao je maloumni sultan Mustafa IV. S druge strane, Francuzi su ipak uspjeli ugušiti ustanke u Dalmaciji te su na području Hrvatske južno od Save i istarskog poluotoka, osnovane 1810. godine Ilirske pokrajine, a general Marmont proglašen je njihovom guvernerom i poslan u Ljubljani. No, Napoleon ga ubrzo vraća na poziciju maršala jer mu je potrebniji u ratovanju. Napoleon se zatim okreće ratu s Rusijom na koju kreće tijekom zimskih mjeseci. Sibirske hladnoće i nemotiviranost vojske koja je bila odveć iscrpljena neprestanim ratovanjima pridonijeli su neizbježnom porazu velikog cara. Konačan pad Napoleon bilježi u bitci kod Leipziga 1813. godine. Zapravo su ga porazili njegovi saveznici koji su ga napustili pod Schwarzenbergovim vodstvom. Napoleon je naposljetku 1814. prognan iz Francuske, a staru vlast vratila je Burbonska dinastija (Pederin, 2011:430–432).

5. TKO SU STRANCI U *TRAVNIČKOJ HRONICI*?

Bosna je kroz povijest bila utočište mnogim strancima i kad Ivo Andrić razvija problematiku stranaca u Bosni, Mitrović smatra da on njihovo određenje prije svega stavlja u kontekst odnosa domaćih ljudi prema onima koji dolaze kao stranci i oni koji su stranačka vlast (Mitrović, 2014: 63). Osim toga, Bosna je uvijek bila rascijepljena između dvaju svjetova, Istoka i Zapada, ali je i iznutra bila podijeljena kao zemlja s „kompleksnom kulturološko-religijskom i etničkom strukturom“ (Mitrović, 2014: 64) i zato nije začuđujuće što su i u knjigama o njoj vidljive višeslojne podjele, u ovom slučaju likova. Iako se u *Travničkoj hronici* likovi razvrstavaju ponajprije na temelju etničkih i klasnih podjela, mnogi se znanstvenici, koji su detaljnije proučavali Andrićevo djelo slažu oko jednoga: da se sve podjele u Bosni, bilo onaj iz konzulskih vremena ili ovaj 21. stoljeća zasnivaju na religiji jer između Bosne i ostatka Europe postoji linija koja razdvaja dva svijeta, Istok i Zapad. Svaki od dvaju svjetova ima različite svjetonazore, ideološke programe, ustroj, slobode i ograničenja itd., ali se glavni sukob temelji na sudaru dviju civilizacija, točnije kršćanstva i islama kao dviju najvećih religija svijeta. Marija Mitrović ističe da nije isto biti stranac u Istanbulu ili Parizu kao kad je čovjek stranac na prostoru gdje se te dvije religije sreću (Mitrović, 2014: 64).

Kada se polazi od izvornog značenja riječi *stranac*,¹ ona označava stanovnika druge zemlje, onog koji boravi na području neke zemlje, a nema njezino državljanstvo i općenito nepoznatog čovjeka koji se osjeća strancem u nekoj sredini u kojoj se našao. U Andrićevoj kronici, pojam stranca je kompleksan samim time što postoji čitav katalog likova koji su označeni strancima. Prema Vojičić-Komatina, razlika je u tome što prvu skupinu čine likovi koji su došli iz druge zemlje pod okriljem društveno-povijesnih prilika i označeni su strancima od lokalnog stanovništva samim time što imaju strano državljanstvo i njihov je boravak ograničen.

Drugu skupinu čine likovi koji se osjećaju strancima u zemlji u kojoj žive, oni pripadaju u kolorit domaćeg stanovništva, ali su od njega neprihvaćeni stoga se u njima razvija osjećaj tuđinstva prema komu se identificiraju (Vojičić-Komatina, 2019: 297). U *Travničkoj hronici* stranci su ponajprije stanovnici francuskog i austrijskog konzulata; konzuli, njihova obitelj i osoblje. Drugu skupinu čine predstavnici turske vlasti, Osmanlije; sultani, veziri, paše i begovi. Zasebna skupina su Levantinci–Talijani, pripadnici *trećeg*

¹Hrvatski jezični portal, dostupno na <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.

svijeta, svijeta na granici Istoka i Zapada; prevoditelji i doktori. Od stranaca valja izdvojiti još i Židove sefarde.² (Tošović, 2014: 50).

Svi ovi stranci u užem i širem smislu, zapravo su, kako to Vojičić-Komatina definira u svojem radu, „junaci osporenih mogućnosti, mučeni intimnim paranojama i kolektivnim nametanjem obrazaca koji [...] dovode do [...] duhovnog [...] ili fizičkog posrnuća [...]“ (Vojičić-Komatina, 2019: 298).

Motiv stranca ipak je najdominantnije zastupljen u likovima dvaju konzula. Nadalje, autorica u radu tumači dvojakost opozicije tuđina-stranac i navodi kako su „konzuli tuđinci u stranoj zemlji“ koji grade svoj kronotop, zemlja u koju su došli je širi prostor tuđinstva tako da se dva tuđinska utjecaja (francuski i austrijski) ne samo suprotstavljaju jedan drugome nego se i međusobno prožimaju (Vojičić-Komatina, 2019: 300). S druge strane, u romanu su vidljivi i primjeri empatije između stranih konzula i ljudi iz Konaka, Osmanlija jer i Osmanlije se osjećaju strancima u zemlji u kojoj su bačeni pod upravom turske službe. I oni pate u tuđem kraju i čeznu za domovinom isto kao i francuski i austrijski konzuli i njihove pratnje. Dakle, ove dvije skupine konstruiraju se iz odnosa domaćih ljudi prema onima koji dolaze kao stranci (Francuzi i Austrijanci) i prema onima koji su stranci na vlasti (Osmanlije). Tuđinci su i tzv. likovi autsajderi³ (d'Avenat, Cologna, Rotta, Židovi sefardi), a njihova je tragičnost u romanu dvostruko pojačana jer oni čeznu za rodnim krajem koji nemaju, iz kojeg su zauvijek prognani svojom ili tuđom (ne)voljom, nevažno i time prisiljeni doživotno ostati u tuđoj zemlji, Bosni, koju nikad nisu zavoljeli (Vojičić-Komatina, 2019: 300).

Svi stranci u romanu zajednički kreiraju presjek događaja jedne zabačene turske provincije koja je ostala zaustavljena pred dolaskom nekog boljeg vremena (Vojičić-Komatina, 2019: 300). I njihova je patnja koju Davidović naziva „andrićevskom izgnaničkom patnjom“ (2014: 157) zajednička, izazvana sumornim životom pod teškim prilikama, pojačana samoćom i zlokobnom tišinom koja nagriza strance u bosanskoj pustoši. Davidović smatra da je u Andrićevoj kronici naglasak na samoj „misiji izgnanstva“ (2014: 156–157), odnosno na načinima na koji ju likovi stranaca nastoje prebroditi.

² Podjela zasnovana na radu Branka Tošovića *Auto/recepcija Hronike*, dostupno u *Andrićeva hronika*, Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 19-74, 2014.

³ Oni koji ne osjećaju pripadnost nekoj grupi već djeluju izričito samostalno izvan nje. Dostupno na <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.

6. KATALOG STRANACA – PORTRETIZACIJA, MEĐUSOBNI ODNOSI I POLOŽAJ U ROMANU

6.1. Konzuli, obitelj i osoblje

Početak 1807. godine, otvaranjem francuskog konzulata, u Travnik dolaze stranci, obitelj Daville. Jean Baptiste-Etienne Daville bio je čovjek u kasnim tridesetima koji je napredovao od novinara do generalnog konzula u Travniku. U Bosnu je stigao sa zadatkom da nadzire i razvija trgovinske odnose velikog francuskog imperija s Turskom i Levantom. Daville je bio čovjek starog kova, odrastao pod okriljem francuske revolucije čije su posljedice s vremenom razarale njegov identitet. Patio je od dubokih unutarnjih sukoba obavijen stalnim nemirom u svojim kolebanjima. Daville je jednostavno bio opijen Napoleonovim likom, on je za njega bio *srednji put* za kojim je uvijek tragao, put između emigracije i terora. No, s godinama, Daville je postao sumnjičav prema svome idolu ponajviše zbog njegovih neprestanih ratovanja koji su izmorili ne samo Davillea i Napoleonovu vojsku, nego i francuski narod. On je oduvijek težio mirnom i jednostavnom životu, a našavši se u središtu velikih povijesnih događaja, s vremenom je postao nepovjerljiv, razdražljiv, melankoličan, grcajući u svakodnevnim promišljanjima o uzaludnosti ratovanja. Bačen u bosansku *kasabu*, najviše je patio jer nije imao iskrenog prijatelja komu bi ponekad olakšao dušu. Zgražajući se nad prilikama koje ondje zatiče i boreći se pasivno protiv urođene zloće Travničana (koju je pripisivao svemu oko sebe) na kraju se i sam zarazio njihovim *orijentalnim otrovom*⁴ (Andrić, 2007: 209–251).

Uz Davillea, u Travnik su stigli njegova supruga i petero djece. Andrić je Davilleovoj djeci u romanu namijenio uloge sporednih likova, ne izdvajajući posebno nikog od njih kao što nije opisao niti njihovu percepciju života u Travniku. S druge strane, gospođa Daville ima znatnu ulogu, predstavljena najprije kao potpuna suprotnost svojem suprugu. Bila je to žena sitne figure, ali je u svemu drugom bila velika: intelektualka, brižna supruga i majka te prava domaćica. Odmah po dolasku uredila je unutrašnjost zgrade Konzulata i okućnicu, vrlo je brzo stekla naklonost travničkog svijeta, a svojom iskrenom pobožnošću najviše je dojmila domaće fratre. Potpuno prizemna, nikad se nije upuštala u filozofska razmatranja koja ne vode nikud već je u svakom trenutku predano radila za dobrobit svoje obitelji u travničkoj dolini

⁴Pojam će biti objašnjen u nastavku rada.

(Andrić, 2007: 239–543). Kao Davilleov pomoćnik, u Travnik dolazi Amédée Chaumette des Fossés, pariški mladić iz bankarske obitelji. Des Fossés je bio čudo od djeteta, isticao se svojom brzinom pamćenja, aktivnošću, sigurnim držanjem, lakoćom govora, ukratko potpuna Davilleova suprotnost. Već u prvim danima svojeg dolaska u Travnik, mladi je konzul obilazio gradić, zbližavajući se s mjesnim stanovništvom nastojeći da upozna njihove navike i običaje o kojima namjerava napisati knjigu. Des Fossés je privlačio Travničane svojim osmjehom i smjelošću da se obrati svakome (Andrić, 2007: 242–252). Sve to stvaralo je jaz između njega i Davillea s kojim nikad nije mogao pronaći zajedničku misao niti riječ te su dvojica konzula, po istoj dužnosti i pod istim krovom bila udaljenija nego ikad jer „različito političko iskustvo i odrastanje pod drugačijim političkim okolnostima, uz pripadnost različitim generacijama“ (Milutinović, 2019: 8), ali i različitost psiholoških profila učinila su da ova dva lika budu jedan drugom strancima. Francuski konzulat obuhvaća još i poslugu o kojoj će biti riječi u nastavku. Stranac-Francuz u romanu je i Jacques Fresine, jedan od braće Fresine koja su vlasnici marseilleske trgovačke kuće s novootvorenom podružnicom u Sarajevu. Fresine će, kroz suradnju s konzulatom u Travniku, progovoriti o teškom stanju francuske tranzitne trgovine u Bosni žaleći se na nepovoljne prilike i nepristupačne ljude u Sarajevu koji su mu otežavali promet. Tu su još dva francuska lika koji se u romanu javljaju u sporednoj epizodi, Pukvil, Davilleov slučajni suputnik i Pepen, neželjeni gost u Travniku pa ih je dovoljno samo navesti. I naravno, general Marmont koji indirektno djeluje sa svog položaja iz Splita.

Nedugo nakon što je francuski konzul stigao u Travnik, i austrijska je vlada riješila da otvori svoj konzulat kako bi nadzirala, ali i sprječavala širenje francuske moći po bosanskom teritoriju. Joseph von Mitterer došao je na mjesto austrijskog konzula kao 50-godišnjak ukočena držanja koji je bolovao od jetre, ali je u sebi imao skrivenu dobrotu i čežnju za mirnim društvenim životom. Imao je uspješnu poslovnu karijeru, u kojoj je napredovao od pozicije poručnika i časnika do odlikovanja za generalnog konzula. (Andrić, 2007: 282–283). S njime je došla i njegova supruga, Ana Marija, bečka gospođica s poljskim i mađarskim korijenima. Riječ je o labilnoj osobi koja je zbog bujne mašte razvijala povremene manije. Voljela je glazbu, prirodu, životinje i Napoleona što je dodatno kvarilo harmoniju obiteljskog života čiji je mir zapravo odavno narušen. Gospođu von Mitterer zanosili su mlađi muškarci u kojima je tražila oličenje duhovne ljubavi, no već kod prvog fizičkog kontakta padala bi u očaj i mučila i sebe i druge. Njezin je suprug s vremenom navikao na njezine ispade i unaprijed predviđao bračne oluje koju su uvijek završavale istim ishodom; Ana Marijinim

plačem i pronalaskom utjehe u konzulovu zagrljaju. Unatoč osobnoj patnji i sramoti, von Mitterer je svoju suprugu neizmjerljivo volio i užasavao se pomisli da bi ga mogla napustiti (Andrić, 2007: 283–285). Imali su jednu kćer, trinaestogodišnju Agatu koja je bila introvert, voljela je samoću i knjige. Bila je privržena ocu dok se majke sramila. Po odlasku iz Travnika, Agata je jedina osjećala iskrenu žalost zbog napuštanja mirne *kasabe* i povratka u europsku metropolu (Andrić, 2007: 286–491).

U austrijskom konzulatu bila su još dva činovnika, Franz Wagner, zadužen za kancelarijske poslove i Petar Markovac, dočasnik obuzet jedino brigom o sebi. Von Mitterer je pritisnut teškoćom poslova i nesretnim prilikama koje su ga zadesile u turskoj *kasabi*, molio vlast u Beču da na njegovo mjesto pošalju *čovjeka bez porodice* (Andrić, 2007: 486). Nakon nekoliko odbijenih molbi, želja mu je ipak uslišana pa u Travnik dolazi novi konzul, von Paulich. Mladi je konzul od malih nogu oduševljavao profesore znanjem stranih jezika, no ipak se posvetio vojnom životu. Govorio je književnim francuskim jezikom i sve je poslove rješavao bez pogreške, uvijek s istom mirnoćom i jednostavnošću (Andrić, 2007: 487–513).

Uz austrijski konzulat veže se još i Ahmet-beg Cerić, novski kapetan na austrijskoj granici koji je stradao kao simpatizer francuskih interesa, ali ponajprije kao „žrtva intrige između dva evropska konzulata, Porte i vezira“ (Milutinović, 2019:11). Kapetan je na prijevaru doveden u Travnik i pogubljen, a njegov slučaj svjedoči kako se u *konzulskim vremenima* u Travniku smrt, pa i ona pod nepravdom presudom turske vlasti, brzo zaboravlja.

Svi ovi Francuzi i Austrijanci pripadaju istom kulturno-civilizacijskom krugu u kojem promiču zapadne interese: red, prosperitet, demokraciju, modernizaciju, slobodu. Kročivši na bosansko tlo, oni pak zatiču nered, prljavštinu, izoliranost, primitivizam (Nemec, 2016: 228–229). Zbog toga sve stvari i pojave doživljavaju s nekom vrstom čuđenja i zaprepaštenja koje potiskuju u sebi da bi njihovi strahovi i paranoje noću isplivali na površinu, kad ih nagrizi poznata „bosanska tišina“. Kako bi lakše podnijeli okrutnu stvarnost u bosanskoj *kasabi*, konzuli se noću predaju pisanju izvještaja, knjiga, pisama i molbi u kojima su svakodnevne pojave prikazane u obrnutoj verziji, uljepšanoj. Postavlja se pitanje koga konzuli pokušavaju zavarati, svoje vladajuće u dalekim gradovima ili pak sami sebe? Sebe ipak ne uspijevaju utješiti jer ubrzo ih vitlaju novi unutarnji nemiri koji gase onaj tračak nade i rasplamsavaju sveopći pesimizam. Jer u svakoj njihovoj percepciji Bosna je jedna velika crna mrlja koja se postupno širi u različitim manifestacijama, kroz vlagu, dosadu ili pak tišinu.

Ipak, glavni promicatelj negativnih predodžbi o Bosni nesumnjivo je Daville kojeg Nemeć smatra tipičnim zapadnjakom. Daville sve tursko i bosansko prima s odvratnošću i nepovjerenjem baš kao što i Bosnaci s mržnjom dočekuju sve strano i nepoznato (Nemeć, 2016: 228). Iako se među konzulatima, koje povezuje načelo „civilizacijske istovjetnosti“ (Nemeć, 2016: 228) svakodnevno vode prave konzulske bitke, svi oni kao predstavnici Zapada, kako tvrdi Daville *bez razlike, sačinjavaju ovde na Orijentu jednu jedinu porodicu, ma kakve bile inače nesuglasice koje u Evropi postoje između njih* (Andrić, 2007: 566–567). Na kraju krajeva, i njihova diplomatska misija u Travniku dobiva smisao jer zahvaljujući njezinim taktikama oni opstaju kao kulturološka izdvojenost unatoč tomu što se na trenutke identificiraju sa kolektivom nad čijim se ponašanjem zgražavaju (Vojičić-Komatina, 2019: 299).

6.2. Osmanlije

Kao stranci u Andrićevu romanu, javljaju se i Osmanlije, predstavnici vlasti i uprave. I oni su se, poput stranih konzula, spletom društveno-povijesnih (ne)prilika našli u zemlji čije stanovništvo preziru i s kojim se nikad nisu srodili mada su poput njih, muslimani. Dakle, čak ni ista vjeroispovijest nije mogla umanjiti jaz između došljaka i domaćih, iako bi bolji izraz bio doslovno potlačenih (Mitrović, 2014: 65). Turska vladavina slovi za jednu od najagresivnijih u povijesti čovječanstva. Veziri i njihovi podanici zarobljavali su bosanski narod, mučili ih, oskvrnjivali njihova mrtva tijela i prikazivali ih javnosti kao trofeje, udarali porez, poticali diskriminaciju, donosili smrtne presude i terorom stvarali jedan kolonizatorski odnos koji se (ako zanemarimo psihofizički teror) ni po čemu ne razlikuje od onog stranih konzula. Naglasak je opet na tome da ni ista vjera nije bila „garant blažeg, ljudskijeg odnosa“ prema muslimanskim Bosancima (Mitrović, 2014: 65).

Iz kataloga Osmanlija potrebno je najprije izdvojiti sultana Selima III. čije se djelovanje očituje samo iz dalekog Carigrada. Dakle, on nije bio fizički prisutan u Travniku, ali se njegova nazočnost osjetila najprije kroz ustroj turske vlasti, a onda kroz razgovore i sjećanja vezira. Državni udar u Carigradu i sultanovo svrgnuće oslabili su utjecaj vezirskog položaja u Travniku jer su bosanski Turci svi odreda smrtni protivnici i zakleti neprijatelji sultanovim reformama.

Odmah iza sultana, potrebno je predstaviti tri travnička vezira. Prvi među njima je Husref Mehmed-paša, zvani Topal. Otvoren, srdačan, hrabar, lukav, hrom na jednu nogu, ali je vješto prikrivao tu manu. Nakon misije u Egiptu postavljen je za vezira u Travniku. Imao je odred od 30 robova koji su kod domaćeg stanovništva izazivali strah, ali i potajno divljenje. On je u ovoj *kasabi* najviše patio jer je bio daleko od mora i nikako mu nije odgovarao premještaj u hladne, planinske predjele (Andrić, 2007: 218–220). Njegovom smjenom, za novog vezira postavljen je Ibrahim Halimi-paša poznat najprije po svojoj slijepoj odanosti Selimu III. Za razliku od svojeg prethodnika, Ibrahim-paša je bio težak i hladan, imao je naprosto mrtvački lik prekriven gomilom odjeće (Andrić, 2007: 340–342). Sa sobom je doveo mnogobrojnu pratnju, od koje je potrebno izdvojiti Tahir-bega, vezirova *teftedara* i desnu ruku. Tahir-bega su pamtili po njegovoj učenosti, znanju stranih jezika i stvaralačkom umijeću. Imao je ranu na lijevom bedru koju bi uvijek samostalno previjao, no unatoč tomu bio je snažan čovjek. *Teftedar* je bio jedini Osmanlija koji nije otvoreno iskazivao svoje žalbe na progonstvo, već je u sebi krio želju za Carigradom i raskošnim životom (Andrić, 2007: 345–348). U vezirovu *muzeju čudovišta* (Andrić, 2007: 344) kako ga je nazivao d'Avenat, zanimljiv je i lik *haznadara* Bakija, *vezirove kućne zmiје* (Andrić, 2007: 348). Baki je bio zadužen za računovodstvene poslove, omražen svima zbog bezgranične podmuklosti, sebeljublja i kronične škrtosti. Zagorčavao je život svima u Konaku boreći se protiv svake vrste užitka. Baki je bio valjda jedina osoba u cijelom turskom redu koji je hvalio Bosance zbog njihova odricanja dok bi s druge strane ignorirao one Travničane koji su se bogato odijevali i nosili nakit (Andrić, 2007: 348–351). U vezirovoj službi bili su još i Ešref-efendija, stari liječnik, Ibrahim-efendija, šef arhiva i vojni zapovjednik, Behdžet. Posljednji vezir, Siliktar Ali-paša stigao je u Bosnu s 1200 naoružanih Arnauta te nesumnjivo opravdao glas najokrutnijeg vezira u Carstvu. Ali-pašinim dolaskom na Travnik je legao strah zbog njegovih nemilosrdnih postupaka. Kao tipični Osmanlija, vješao je Travničane za svaki veći prekršaj, zatvarao ih zbog najmanjeg iskaza neposlušnosti, udarao je visok porez kojim je opustošio travničke blagajne. Ne shvaćajući da teror kao model vladanja ne može vječno opstati, na kraju je sam pridonio ustanku *raje* koja će ga u prvom naletu bijesa svrgnuti kao što su i nekoć velikog sultana (Andrić, 2007: 553–581).

Svi ovi veziri i njihovi podčinjeni bez obzira na činjenicu da pripadaju istom kulturno-civilizacijskom krugu kao i Travničani (bosanski muslimani), neminovno su stranci u zemlji u kojoj se osjećaju poput zatvorenika iako su oni ti koji uspostavljaju red. Za njih je Bosna zemlja obostrane mržnje lokalnog stanovništva prema vlastima i obrnuto u kojoj oni

suosjećaju sa stranim konzulima (Nemec, 2016: 235). Veziri su, poput sultana Selima, veliki simpatizeri Francuske jer u njoj vide, kako u jednom trenutku nastoji pojasniti Daville *sve ono što ne mogu da nađu u sopstvenoj zemlji, a za čim njihov duh ima neodoljivu potrebu* (Andrić, 2007: 328).

Kao posljednjeg iz redova Osmanlija treba izdvojiti Sulejman-pašu Skopljaka. Riječ je o najboljem strijelcu u Bosni koji je obnašao dužnost *ćehaje*, zamjenika vezirova. Ono što je kod njega zanimljivo i što ga izdvaja od ostalih Osmanlija jest njegovo ophođenje prema travničkom stanovništvu. Sulejman-paša Skopljak je Bosanac, iz obitelji uglednih begova koji je veći dio svog života proveo na ratištu, a u Travniku je boravio tijekom zimskih mjeseci. On se, kao i ostali Osmanlije, prema strancima ophodio nepovjerljivo, takoreći grubo i lukavo, pokazujući ipak više naklonosti prema austrijskom konzulatu (Andrić, 2007: 238). No, njegov odnos prema najnižim slojevima, prema puku, ono je što ga razlikuje od ostalih Osmanlija. Naime, on smatra da se *raja* odmetnula od vlasti upravo zbog njezine iskrivljene moći. Jer objašnjava Sulejman-paša *Uvijek se gospoda prvo iskvaru, a raja samo prihvati* (Andrić, 2007: 461). Dakle, vladar treba biti uzor svome narodu. No, u romanu nije potpuno razvidno kritizira li Sulejman-paša izravno tursku vlast kojoj on nedvojbeno pripada, ali je sigurno da ukazuje kako se treba vladati, uzevši za primjer vlastito iskustvo. *Ćehaji je 55 godina, a u njega još nije bilo rđava i neposlušna kmeta* (Andrić, 2007: 462.). Jer *kmetovo je da radi, a agino da pazi [...]* (Andrić, 2007: 461) i na tom su načelu pašine vladavine, bosanski Turci na svojeg sunarodnjaka gledali s dubokim poštovanjem. Takav oblik postupanja zasigurno je jedan od razloga zašto se Sulejman-paša, poput ostalih Osmanlija, ipak nije osjećao strancem u Bosni. Naprotiv, on je našao lijek za to.

6.3. Levantinci – Talijani

U *Travničkoj hronici* javljaju se likovi talijanskog podrijetla koji iako žive u Travniku i naizgled pripadaju lokalnom stanovništvu, kroz njihove iskaze, ali i djelovanje u romanu, jasno se primjećuje da je riječ o skupini stranaca, onih koji se svugdje osjećaju strancima jer spletom nesretnih okolnosti ili jednostavno vrtlogom sudbine bivaju bačeni na bosansko tlo od kojeg zaziru iako su prisiljeni sroditi se s njime.

Prvi i jedini levantinski lik koji opstaje do kraja romana jest César d'Avenat. Rođen u Savoji u obitelji francuskih korijena, on obnaša dužnost tumača i liječnika kojeg Mehmed-

paša stavlja na raspolaganje francuskom konzulatu. Iako se na d'Avenatu gleda kao na tumača francuskog konzula, on je prije svega Levantinac, a Levantinac je čovjek koji živi između Istoka i Zapada, pripadajući tako *trećem svijetu*. D'Avenat je, dakle, stranac, koji je proveo mladost u životnoj borbi na Levantu, a onda je prešavši u vezirovu službu ostao prisiljen živjeti u Bosni koju nikad nije potpuno niti upoznao, a kamoli prihvatio (Andrić, 2007: 208–223). D'Avenat je imao mnoge osobine Levantinca, a to su pokornost, lukavost, drskost, nemilosrdnost i podlost jer kako kaže Andrić *Ti stranci, koji ovako kao Davna ostanu da žive na Istoku, u većini slučajeva prime od Turaka samo rđave, niže strane njihovog karaktera, nesposobni da uoče i usvoje ijednu od njihovih dobrih, viših osobina i navika* (Andrića, 2007: 222–223), izgubivši u potpunosti svoju pravu ličnost. D'Avenat je ima sina kojeg nastoji poslati na školovanje u Francusku da ne bude kao on, *svačiji sluga na Levantu* (Andrić, 2007:223). Titulu liječnika nosio je pod krinkom obavljanja svakojakih drugih poslova za koje je pokazivao mnogo više interesa i znanja. Nije osjećao empatiju za druge jer je *kao većina zapadnjaka koji ostanu sticajem prilika na Istoku i sažive sa Turcima, bio zaražen dubokim pesimizmom i sumnjom u sve* (Andrić. 2007: 393).

Drugi Talijan je Giovanni Mario Cologna, rođen na otoku Kefaloniji gdje je proveo djetinjstvo, a u Italiji je studirao medicinu i po njegovoj tituli koju obnaša u romanu kao liječnik austrijskog konzulata, Andrić ga determinira kao Talijana. Međutim, Cologna je dio života proveo i na Levantu, djelujući pod turskom i austrijskom upravom. Znao je mnoge jezike, ali je tečno govorio samo talijanski. Iako je od mladosti u austrijskoj službi, Cologna ne ulazi pod osoblje konzulata već ga treba gledati isključivo kao osobu koja je ondje pod teretom dužnosti (Andrić, 2007: 409–412). Cologna nije posjedovao tipične levantinske osobine, ali je opisan kao *čovjek bez korena i ravnoteže* (Andrić, 2007: 412) i kao takav nije si uspio pronaći mjesto pod bosanskim podnebljem. S druge strane Cologna je u duhovnom smislu bio labilan jer se stalno oduševljavao za različite vjere i filozofska stajališta. Na kraju je, u stanju „duhovne groznice“ (Nemec, 2016: 241) neobjašnjivo skončao život, a misterij njegove smrti ostao je nerazriješen. S d'Avenatom je bio u stalnom sukobu oko liječničkih poslova, iako Andrić njihove borbe tumači *levantinskom potrebom za svađom i nadmetanjem* (Andrić, 2007: 414) i tako ih još jednom određuje kao tipične levantinske karaktere.

Posljednji lik koji se izdvaja iz kataloga Talijana jest Nikola Rotta, prevoditelj i tumač u austrijskom konzulatu. Rotta je rođen u Trstu u siromašnoj obitelji Giovannija Scarparote. Kao najmlađe, dvanaesto dijete, Rotta je bio fizički sitan i grbav, ali se ispostavio najoštromnijim od braće te počeo raditi kao kancelarijski činovnik u jednom brodarskom

društvu. Ondje je upoznao sve čari lagodnog, gospodskog života i odlučio napustiti bijedu i prljavštinu obiteljske kuće kako bi napredovao u životu (Andrić, 2007: 289–292). Njegova je sreća krenula nizbrdo kada se oženio jednom Levantinkom preko koje ga se povezuje s levantinskim karakterom jer kako stoji u jednoj mediteranskoj poslovice *Ko hoće sam sebe da upropasti, taj uzima ženu sa Levanta* (Andrić, 2007: 294). I zaista, nakon mnogobrojnih svađa, žena ga je napustila, a Rotta je *malo-pomalo [...] dobijao onaj suvi i drski ton koji imaju kavazi i tumači na Bliskom Istoku [...]* (Andrić, 2007: 295). I Rotta je bio u sukobu s d'Avenatom u kojem je vidio dostojnog protivnika i često se s njim uplitao u žestoke rasprave *na levantinski način* (Andrić, 2007: 290) pritom obojica zaboravljajući na svoje visoke dužnosti u oba konzulata.

Ono što povezuje svu trojicu Talijana su, dakle njihovi levantinski karakteri s naglaskom na talijanskom jeziku kao jeziku Levanta. Levant je prostor na istočnom Sredozemlju koji obuhvaća dijelove Sirije i Egipta. Ondje se razvijala trgovina između poslovnih ljudi koji su najvećim dijelom bili iz Italije (Nemec, 2016: 240). Danilo Capasso piše kako u vrijeme otvaranja konzulata u Travniku, Italija kao država nije postojala već se njihovo talijanstvo temelji na upotrebi jezika i osjećaju nepripadanja nekom konkretnom entitetu (Capasso, 2014: 131–132). Zbog neodređenosti svojeg porijekla, Levantincima je u romanu dodijeljena upravo uloga liječnika i prevoditelja kako bi povezali dvije suprotne strane svijeta, Istok i Zapad. Njihov posao uspostave ravnoteže između dviju sukobljenih strana jest utoliko teži jer trebaju ostati neutralni što znači ne zauzimajući ni jednu od dviju strana, nego ostati između kao most koji ih spaja (Capasso, 2014: 132–133). U romanu su Levantinci kao pripadnici *trećeg svijeta*, promatrani kao jedna zasebna skupina stranaca čiju kompleksnost objašnjava i sam Mario Cologna: *Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumjevati jedan i drugi, [...] voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živet razapet [...]* (Andrić, 2007: 442–443). Pojam *trećeg svijeta* obuhvaća upravo taj život na liniji između europskog Zapada i turskog Istoka. Zbog hibridnosti njihova karaktera, Nemec Levantince opisuje kao „decentrirana, rascijepljena, podvojena bića“ (2016: 240) koja nose različite maske kako bi se uspješno infiltrirali u društvo. U romanu se pojavljuje i četvrti Levantinac – Talijan Lorenzo Gambini, no kako je njegova uloga zaista sporedna, dovoljno ga je ovdje samo spomenuti.

6.4. Židovi sefardi

Posljednju skupinu stranaca čine Židovi sefardi o čijem teškom položaju u samom finalu romana progovara fiktivni glas starca Salomona Atijasa, glavnog među travničkim Atijasima. On, stavljajući svoja skromna dobra na raspolaganje francuskom konzulu, ne uspijeva naglas ukazati na mučni život Židova ne samo u Travniku nego po cijelom svijetu kamo ih je raspršio vihor sudbine, već moli konzula da bude posrednik njegove poruke *tamo nekom boljem, urednijem i prosvećenijem svetu* (Andrić, 2007: 594) u koji će se konzul vratiti. Nije razvidno je li Salomon Atijas, pak zbog prevelike uzbuđenosti jer mu se ukazala prilika za razgovor s cijenjenim strancem ili od silne želje koja ga je toliko gonila da se nekome povjeri na kraju ostao bez riječi. No, važno je sljedeće; sve ono što je ostalo neizrečeno u njemu, izgovorio je njegov fiktivni glas tj. sam pripovjedač. Židovi su u romanu tek sporedni likovi, Andrić se ne zadržava na njihovoj psihologiji već svojom intervencijom ukazuje na njihov položaj (Kahrović-Posavljak, 2014: 51).

Fiktivni glas Salomona Atijasa ukazuje najprije na Davilleovu pažnju koju je ukazao Židovima zauzimajući se za njih pred turskim vlastima i time ih je netko prvi put prikazao kao postojeće ljude, jedinke, ne izdvajajući nikoga ponaosob već gledajući ih sve ravnopravno. Zatim pripovijeda o prognaničkoj sudbini svih Židova, što ukazuje na činjenicu kako su oni narod bez zemlje, vječiti izgnanici koji više nigdje ne mogu pronaći svoj izgubljeni raj. Oni su patnici poput svih stranaca u Bosni, samo što je njihova patnja dvaput veća jer im je kroz povijest oduzeto pravo glasa zbog čega je položaj stranca u romanu, prema Kahrović-Posavljak, podignut na novu razinu. Stranac je ovdje osoba čiji je glas ograničen tj. fundamentalno odsutan, a pod tim se ne misli na trenutačnu odsutnost govora tijekom konverzacije s Davilleom, nego na izostanak svakog oblika govora uopće, dakle u svakoj situaciji (Kahrović-Posavljak, 2014: 52). Tako se travnički Židovi klanjaju pred svakim, živeći između Turaka i *raje*, *bedne raje* i *grozних Turaka* (Andrić, 2007:596). Jedino što su očuvali jest njihova vjera zbog koje će u njima vječno gorjeti nada za *boljim svetom, svetom reda i čovečnosti* (Andrić, 2007: 596) kojem i sami pripadaju. Iz svega, vidljivo je da je Salomon Atijas fizički prisutan u travničkoj *kasabi* kao njezin stanovnik, ali joj je etnički stran upravo koliko je i njegov glas odsutan (Kahrović-Posavljak, 2014: 52). I Židovi su poput Levantinaca osuđeni na „život između Istoka i Zapada“ no istodobno se i njihov drugi život *između* smješta u prostor Bosne gdje žive između *raje* i Turaka (Kahrović-Posavljak, 2014: 55). Židovi, za razliku od Levantinaca, čuvaju svoj identitet, oni se jesu izmijenili pod utjecajem prilika, ali znaju kamo pripadaju (Kahrović-Posavljak, 2014: 55). A pripadaju

onom istom plemenitom svijetu Zapada kojem teže. Isto tako oni su opstali i ostali u tuđoj zemlji, ali se nikako nisu s njom srodili (Vojičić-Komatina, 2019: 301). To se može objasniti na primjeru zatvaranja *čaršije* kad sva travnička svjetina zapadne u jedan vrtlog animalističkih strujanja u kojem pokazuju svoje najmračnije strane. Židovi pak ostaju po strani i u svojoj opominjućoj šutnji ostaju čisti (Vojičić-Komatina, 2019: 302).

U romanu je pak zanimljiva njihova privrženost Napoleonu u kojemu vide *dobrog oca* jer im je francuski car vratio ljudska prava. No, to bi se opet moglo protumačiti da u njemu vide izbavitelja, nešto kao židovskog boga Jahvu koji će ih jednog dana otkupiti iz njihova stalnog progonstva. U romanu se uz Salomona, poimence spominje još nekoliko Atijasa. Među njima su Pardo, Židov iz Splita i Juso Atijas, travnički trgovac koji su tražili kuću za francuski konzulat, zatim Rafo Atijas, jedan od tumača u službi francuskog konzula i Mordo Atijas, travnički liječnik. Samo kroz njihove dužnosti u romanu vidljivo je da su Židovi bili skloni Francuzima. Tomu u prilog ide i činjenica da je Daville odsjeo u kući Josifa Baruha koji je slovio za najuglednijeg Židova u Travniku.

7. TRAVNIK – TRAGOM STRANACA (STRANCI U RAZLIČITIM ASPEKTIMA TRAVNIČKOG ŽIVOTA)

7.1. Vremenske (ne)prilike

Za razliku od domaćih Travničana koji svoju nepristupačnu *kasabu* smatraju takoreći uzvišenom nad ostalim krajevima Bosne pa i ostatka svijeta, a napose velike, Napoleonove Europe, strance koji su se zatekli u Travniku, provincijskom gradu okovanom strmim planinama i bedemima čiji klanci izgledaju poput zida koji ih i fizički odvaja od ostatka svijeta ostaju zatečeni surovošću klime na koju ondje nailaze. Tako francuski i austrijski konzulati teško doživljavaju dolazak iznimno hladne i oštre bosanske zime (Ivanova, 2014: 204).

Francuski je konzul, Daville u hladnim zimskim noćima sjedio nakon večere sa svojom suprugom i u sebi promišljao kako je u životu vidio i doživio svakojaka zla, od gladi i oskudice za vrijeme terora u Parizu do opasnih vijavica tijekom ratovanja u Španjolskoj, no

nije slutio da će ovdje, u zabačenom bosanskom gradiću naići na ovakvu vremensku nepogodu od koje se *dah mrznuo, voda ledila, a sunce mrknulo* (Andrić, 2007: 544). U selima je zavladao kao nekoć u Davilleovu Parizu glad i nestašica, a oba konzulata nastojala su pomoći potrebitima. Tako se pred vratima francuskog i austrijskog konzulata skupljao siromašni narod, a gospođa Daville i von Paulich dijelili su im hranu i novac. Turskoj djeci iz siromašnih četvrti podsmjehivala su se djeca iz građanskih obitelji što *prose i jedu kaursku hranu* (Andrić, 2007: 544).

Još jedan svijetli primjer pruža gospođa Daville koja se poučena prijašnjim iskustvima, okušala u spremanju zimnice. Nastojala je upoznati sve vrste voća i povrća koje su u ovim krajevima bile najpogodnije za konzerviranje, proučavala je utjecaj vlage, hladnoće i vremenskih prilika pa je njezino ukiseljeno povrće svake godine bivalo bolje nego prethodne (Andrić, 2007: 530). Dakle, i ovdje je vidljivo kao i na mnogim mjestima u romanu da stranci neminovno pate u ovom kraju koliko zbog surovosti lokalnog stanovništva, toliko i zbog teških vremenskih uvjeta koje ondje zatiču (Ivanova, 2014: 206). No, unatoč vlastitoj patnji oni i dalje pokazuju humanost i u najtežim vremenima nastojeći ukazati tom neprosvijetljenom svijetu da im boljitak može doći samo ako mu otvore put.

Druga je stvar bila u Konaku i načinu na koji se Osmanlije nose s prvom zimom pod vladavinom Husref Mehmed-paše. Vezir i njegovi bliski suradnici ne izlaze iz svojih zagrijanih soba gdje vrijeme krata besmislenim razgovorima kako bi ublažili dosadu i odagnali misli od prodiranja vlage koja se unatoč toplini uvlači među njih. Rođeni u toplijim krajevima pustinjske Afrike osjećaju se *kao tropske ptice prenesene u severnu zemlju* (Andrić, 2007:300). Bolujući od čežnje za rodnim krajem međusobno izmjenjuju žalopojke na račun neugodne bosanske zemlje: - *Lepa zemlja, prijatelju. Blagorodna zemlja! Šta smo ja i ti bogu zgrešili i sudbini dužni! [...]* „*Pasji zavičaj!*“ [...], „*Ovo je da medvedi proplaču!*“ [...], „*Sad vidim da su nas poslali da ovde izginemo*“ (Andrić, 2007: 301). Vlaga i magla koje dodatno pojačavaju neugodan osjet bosanske zime samo su ekvivalenti patnje i straha koji otkrivaju ovim došljacima jedno novo lice Bosne, jednako neprijateljsko kao i sva prethodna (Meić, 2014: 306).

Ovdje valja izdvojiti još jedan primjer koji zatvara krug nerazumijevanja s obiju strana, a vidljiv je kroz lik Sulejman-paše Skopljaka. Iako obnaša dužnost turske vlasti on nema suosjećanja za ženskastu osjetljivost svojih prijatelja u Konaku jer on, poput tipičnog Bosanca, ovako tešku zimu smatra blagoslovom jer *ne valja kad zima nije zimom* i ostaje

hladan i tvrd, među ovim zeblijkavim i podrugljivim strancima, koji ga gledaju sa strahom [...] (Andrić, 2007: 301).

7.2. Fenomen bolesti

Nemec govori kako iskustvo razlike u Travniku obuhvaća sva područja života pa je tako vidljiva i različitost pogleda na zdravlje i bolest u istočnoj i zapadnoj kulturi (Nemec, 2016: 230). Kad se razbolio srednji Davilleov sin, zapadnjački su konzuli mogli vidjeti kako travnički svijet gleda na pitanje zdravlja i bolesti. U francuski konzulat pozvana su četiri liječnika: d'Avenat, fra Luka Dafinić, Mordo Atijas i Mario Cologna. Nakon njihovih portreta, opisan je istočnjački pogled na fenomen bolesti (Nemec, 2016: 244). U njihovim krajevima, nije običaj liječiti malu djecu i starije ljude već su oni prepušteni volji sudbine. Može im se ukazati tek njega okoline pa su tako ovi liječnici otišli u kućni posjet francuskom konzulatu više iz obzira prema njihovima roditeljima, nego što su zaista sami mogli pomoći (Andrić, 2007: 389–390).

Dakle, na Istoku se bolest javlja i razvija usporedno sa zdravljem, ona je sastavni dio čovjekova života, a njezin ishod ovisi o otpornosti organizma i eventualnoj njezi. Na Zapadu postoje različite manifestacije bolesti te ih se nastoji liječiti ili barem skriti. No u Travniku nema ni traga tomu. Ondje čovjek na svakom koraku susreće padavičare, neurotike, slijepce, bogalje, gubavce... Daville i des Fossés jednom tako pomisliše kako je sreća što turske žene nose *feredžu*, *inače bi broj bolesnika koje čovek susreće bio još jednom ovoliki* (Andrić, 2007: 392).

I četvorica travničkih liječnika svojim su teorijama i metodama liječenja samo dokazivali kako se u ovoj sredini vodi teška i mučna borba s fenomenom bolesti (Nemec, 2016: 244). D'Avenat je osjećao odvratnost prema bolesnicima smatrajući da je njihovo mjesto među živima ili mrtvima. Ozdravljenja su za njega bila samo privremeno stanje. U liječenju se koristio lukavim trikom: laskao je svojim pacijentima hvaleći njihovu hrabrost i otpornost kako bi ih potaknuo da se samostalno izbore protiv bolesti (Andrić, 2007: 393). Njegova suprotnost bio je Židov Mordo Atijas. Mordo je imao dućan s lijekovima, ali bi sa svojim pacijentima razgovarao samo najnužnije o njihovoj bolesti i liječenju. Pozivao se na geslo *U mojoj ruci lijek, a u božjoj zdravlje* (Andrić, 2007: 395) kojim bi se „ogradio od mogućeg neuspjeha u tretmanu“ (Nemec, 2016: 245). Mario Cologna, skeptik i filozof, sklon

nastupima vjerskih nadahnuća, smatrao je da život teži k smrti i da je ona rješenje svake bolesti. Svoje je pacijente liječio primjenjujući parolu da su čovjeku potrebna tri lijeka: *vedar duh, umeren odmor i dijeta* (Andrić, 2007: 414). Bolest je za njega bila poremećaj koji nastaje kao posljedica prekoračenja triju pravila. Posljednji *likar*, fra Luka Dafinić, iznosi sintezu liječničkih koncepcija. Fra Luka je ljude liječio s ono malo znanja i knjiga što mu je ostalo iz školovanja u Padovi. Nemeč kaže da je njegova teorija liječenja zapravo „težnja prema savršenoj harmoniji između prirode i čovjeka“ (Nemeč, 2016: 245) jer *likar* je smatrao da za svaku bolest postoji njezin lijek u prirodi, samo ga treba potražiti. Fra Luka je svojim holističkim pristupom bolesti nastojao zadovoljiti piščevu „želju za ravnotežom i pomirenjem istočnjačkog i zapadnjačkog načela u bosanskoj sredini“ (Nemeč, 2016: 246).

No, piščeva je želja samo naizgled ostvarena jer je u nedostatku povjerenja prema zvanjima ovih ljudi, Daville odlučio bolesnog sina odvesti u Sinj francuskom vojnom liječniku. Nažalost, mali je Jules-François preminuo na pola puta i tako se oko francuskog konzulata u Travniku stvorio novi krug žalosti.

7.3. Motivika puta

U *Travničkoj hronici* stranci često razmatraju pojam puta. Putovi u Travniku imaju suprotno značenje od onoga koje imaju vjerojatno u svakom drugom kontekstu, a to je da su putovi mjesta koja povezuju ljude jedne s drugima, simboliziraju vjeru u napredak, očekujući svako dobro od kretanja (Martinović, Ražov, 2019: 5). U *Travničkoj hronici* put označava mjesto zatvaranja i izoliranosti od ostatka svijeta. To je vidljivo napose iz perspektive stranaca, Davillea i des Fossésa koji razgovaraju o strmim, razrovanim i teško prohodnim putovima koji vode iz Travnika prema Dolcu. Putovi su za Davillea odraz balkanskog primitivizma svih ljudi koji nastanjuju Travnik i Bosnu što potvrđuju i sljedeći citati iz knjige: - *Ja mislim da ne postoji danas u Evropi tako besputna zemlja kao što je Bosna [...] – Ovaj narod, mimo sve ostale narode sveta, ima neku nerazumljivu, perverznu mržnju prema putevima, koji u stvari znače napredak i blagostanje, i u ovoj zlosrećnoj zemlji putevi se ne drže i ne traju, kao da se sami ruše* (Andrić, 2007: 257).

Tu se opet, prema Todorić, može otvoriti i tema kolonijalizma (2014: 565) jer stranc izvan Bosne, general Marmont svojim političkim utjecajem u Dalmaciji nastoji stvoriti trgovinske veze i olakšati promet kroz Bosnu. No, Bosanci to doživljavaju kao pokušaj

porobljavanja na što ukazuje des Fossés koji je potvrde za to našao u svojem dijalogu s fra Ivom. Des Fossés se žalio dolačkom svećeniku na strm i izrovan put od Dolca prema Travniku i čudilo ga je što oni koji svakodnevno prolaze tim putom ne poduzimaju ništa kako bi ga obnovili. Fra Ivo mu na to odvrati: *Gospodine, što je gori put, to su turski gosti ređi* (Andrić, 2007: 258). Domaći Travničani od samog su početka jasno zauzeli svoj stav prema turskoj moći koja vlada nad njihovim životima. Oni ju smatraju barbarskom, pogrešnom u svakom smislu i sigurni su da im ona, isto kao ni ona europska s kojom je izjednačuju, ne može donijeti nikakvo dobro ni prosperitet. Fra Ivo i na to ukazuje mladom des Fossésu: *[...] ali znajte da nama, dok god u Travniku Turci vladaju, boljeg puta ne treba. Između nas rečeno, kad ga Turci i oprave, naši ljudi ga kod prve kiše ili snega isprovaljuju i raskopaju. To bar donekle odvraća neželjene goste* (Andrić, 2007: 258). Dakle, nema sumnje da su putovi u Bosni namjerno razrovani i teško prohodni jer kao takvi predstavljaju jasan vid otpora kolonijalizmu. To na kraju zaključuje i mladi Francuz, des Fossés promišljajući o takvim bosanskim razlozima jer njima *svaka saobraćajna veza sa hrišćanskim inostranstvom znači isto što otvarati vrata neprijateljskom uticaju, omogućavati mu uticaj na raju i ugrožavati tursku prevlast* (Andrić, 2007: 258). Jer opet, i sami Travničani, godinama životareći pod osmanlijskom upravom, do neke su se mjere već i srodili s njima, pomirili se s činjenicom da su oni tu gdje jesu i da drukčije očito ne može biti te su im oni zato i draži (a time znatno, s bosanske strane, pridonosi i činjenica da su Osmanlije muslimani kao i oni) nego strani, kršćanski vladari na čelu s ateistom Bonaparteom.

No, iako je des Fossés taj koji je uvijek nastojao pronaći razumijevanje za ovu zemlju i ljude jer kao predstavnik prosvijećenog svijeta trebao bi imati, a on to i ima, široke svjetonazore i razvijene sposobnosti za shvaćanje i prihvaćanje najrazličitijih mišljenja, pa tako i navedenog, fra Ivina – s druge strane, Daville ostaje izvan duha prosvjetiteljstva, isključiv u svojim stavovima, zastupajući prvotnu misao na ovu temu (Todorić, 2014: 565). Tako on prekida za njega vazda nedokučiva des Fossésova izlaganja i dodaje da se *putevi po Evropi moraju graditi i ne može se valjda voditi računa o zaostalim narodima kao što su Turci i Bosanci* (Andrić, 2007: 258). Za Davillea zaostalost ovog svijeta nedvojbeno dolazi od njegove *urođene zloće* (Andrić, 2007: 259) i tu stoji kraj svakom naporu za daljnja objašnjenja. Prema tome, motiv puta za ovog stranca ostaje negativno konotiran jer njegovim izostankom gubi svoju poziciju moći. Važno je istaknuti i da Andrić prikazuje des Fossésa kao „stranca koji pokušava da razume nešto što je drugačije“ (Milutinović, 2019: 9) i njegova će razmišljanja možda više biti blizu istine jer on bar nastoji istražiti ovaj svijet za razliku od

Davila koji sjedi u naslonjaču i proklinje zlu sudbinu koja ga je dovela u Travnik (Milutinović, 2019: 8–9). Pa ondje gdje Daville vidi loše putove zbog kojih će zarada francuske trgovine biti manja, des Fossés vidi geološke ostatke ranijih putova (Milutinović, 2019: 9).

Iz Davilleove perspektive postoji i drugi motiv puta. Naime, on cijeli svoj život traga za *srednjim putem* koji vodi naprijed i u vlastitu životu, ponajviše pod teretom dužnosti koju obnaša, sumnja i preispituje tu mogućnost kretanja kao nit vodilju prema boljem sutra. Unatoč svemu, Daville na kraju romana zadržava vjeru u pronalazak pravog puta prema napretku koji će se kad-tad otvoriti pred ljudima. Tako se na ovom primjeru motiv puta može sagledati iz drugog kuta, kao Davilleov put prema ostvarenju zamišljenog ideala.

7.4. Topos novca

U *Travničkoj hronici* novac je ponajprije sredstvo političkih kretanja i trgovinskih odnosa u Carstvu i njegovu okružju (Todorčić, 2014: 572). Pa tako na samom početku romana, književnik nas izvještava o Davilleovim financijskim problemima koji su ga permanentno pratili na konzulskoj dužnosti u Travniku. Trgovinske veze između Marmontove Dalmacije i konzulata u Travniku te samog Davillea i Pariza bile su iznimno nepovoljne. Dostava je bila spora i neuredna, gomilali su se veliki gubici, odobreni krediti su kasnili ili su odbijani pa je Daville često bio prepušten sam sebi. Kao jedan od primjera Daville izdvaja proslavu careva rođendana koju je morao organizirati o svom trošku te kako su se domaći Travničani ponašali na slavlju u ime velikog *Bunaparte* čije su ime konstantno iskrivljavali što iz poruge, što iz same zaostalosti ili ti neznanja. Naime, Davilleovu pozivu odazvali su se jedino Židovi i sami stranci u Travniku poput Francuza. Bilo ih je svega desetak, a neki su protivno travničkim običajima, povelili i žene. Daville je nastojao biti uljudan domaćin, no u sebi je bio dirnut što je ova šačica ljudi bila jedino veselje koje se moglo naći u Travniku za vrijeme rođendanskog slavlja velikog vladara (Andrić, 2007: 223–225).

Daville je imao i stalnih problema s časnici koji su znali zaostajati u Travniku jer su preko Bosne putovali za Carigrad. Dozvole su, potrebne za prolaz, naravno kasnile pa se Daville morao pobrinuti za njihov smještaj i pratnju. Domaći Turci su ih dočekivali s nepovjerenjem i mržnjom, upućivali im pogrdne povike i psovke. Uzalud je konzul izvještavao francuske vlasti u Dalmaciji o neprijateljstvu turskog stanovništva jer *ništa nije*

pomagalo protiv urođenog nepovjerenja celokupnog muslimanskog stanovništva [...] koje je išlo samo za svojim dubokim nagonom samoodbrane i mržnje prema tuđincu i neverniku koji se približio granicama i počinje da ulazi u zemlju (Andrić, 2007: 225–227).

I nakon Napoleonova pada, Davillea je mučilo pitanje novca jer plaće mjesecima nisu stizale pa je troškove pratnje i osoblja morao isplaćivati iz vlastitih sredstava. Međutim, obrat se događa u samom finalu romana. Razmišljajući komu se obratiti za pozajmicu kako bi mogao s obitelji napustiti Travnik, Davillea je neočekivano posjetio stari Salomon Atijas, glava plemena svih travničkih Atijasa. Zamijetivši prvotno njegov neuredan fizički izgled jer Salomon je došao strancu sav zadihan i preznojen od prevaljena puta, u masnoj odjeći koja je zaudarala na bijeli luk držeći na koljenima isto tako prljave ruke, Daville pomisli kako je Židov došao od njega iskamčiti uslugu, no ispostavilo se upravo suprotno. Stari Atijas je konzulu ponudio pomoć oko novca za put (Andrić, 2007: 590–591). Prema Todorić, ovaj se Atijasov čin može promatrati s dva aspekta. Travnički se Židovi kroz roman stalno povezuju s novcem jer su nakon progona iz svoje zemlje bili prisiljeni razvijati trgovinske odnose kako bi opstali (Todorić, 2014: 570). Tako Ali-paša vrši nad njima poseban oblik terora, uhitivši sve ugledne travničke Židove kako bi im pokazao moć novog vezira jer *niko toliko ne plaća da bi se oslobodio, kao Jevreji i da niko posle ne širi tako strah po varoši kao oni* (Andrić, 2007: 554). I Salomon Atijas ukazuje Davilleu da njihova *čekmedžeta* imaju dva dna; do jednog dopire vezirova ruka i pobire svoje, a ispod ostane i nešto za njih i za pomoć prijateljima u nevolji (Andrić, 2007: 593). Tu se otvara drugi aspekt, a Todorić ga povezuje s činom *micve* koji se smatra vjerskim činom moralnog Židova (2014: 570). Salomonov čin davanja novca Davilleu opravdava se kroz fikcionalni monolog koji Atijas nije izgovorio već ga pripovjedač svojim upletanjem posreduje čitatelju. U njemu se ukazuje na Davilleovu dobrotu koju su travnički Židovi, odbačeni od cijelog svijeta, doživjeli od jednog kulturnog i demokratski orijentiranog čovjeka pa makar on bio i ateist jer Židovi teže prema dobru koje se nalazi u njihovom svijetu iz kojega su oni protjerani. Zato je Salomonova jedina molba Davilleu da bude posrednik njihove poruke, tj. da se njihov glas barem ondje čuje i da ih taj *bolji svijet* ne zaboravi dok ovdje žive i novcem plaćaju slobodu (Andrić, 2007: 594). Prema Todorić „Atijasu novac više nije sredstvo kojim kupuje slobodu, nego čin dobročinstva“ (Todorić, 2014: 571) koji ga barem na trenutak izjednačuje s Francuzima kao predstavnicima građanstva, ali i kao sa strancima koji su se poput njih, nošeni životnim usudom zatekli u ovoj nepovoljnoj zemlji. Dakle, naglasak je na mjestu empatije i razumijevanja što je rijetkost u Andrićevu romanu.

7.5. Pitanje književnosti

U *Travničkoj hronici*, prema Nemecu, vidljivo je i oprečno poimanje književnosti. Spor oko svjetonazorskih koncepcija i književnih poetika oblikovao je jednu od mnogobrojnih konzulskih bitaka između Davillea i njegova pomoćnika. Daville je zastupao stara klasicistička načela, dok su des Fossésu bliska ona moderna, romantičarska (Nemec, 2016: 237). Daville je volio poeziju braneći je od pretjeranog utjecaja mašte, pjesničkih sloboda i duhovnosti. Njegov je uzor bio Jacques Delille (Andrić, 2007: 261). Godinama je marljivo pisao stihove, ali njegov je trud ostao bez ploda. Naime, konzul nije imao književnog dara (Nemec, 2016: 238). Des Fossés je francusku poeziju pak ocijenio slabom, otvoreno govoreći o njezinoj nerazumljivosti i neiskrenosti. Strani konzuli, došavši u Travnik i ondje nalaze vlastite nemire, samo u drukčijoj, „bosanskoj varijanti“ (Karabalić, 1999: 28). Na temelju toga, oni sklapaju nova prijateljstva u kojima prepoznaju svoje supatnike. Tako je Daville njegovao prijateljstvo s Mehmed-pašom. Vođen željom da zadovolji vezirove interese o francuskom načinu života, Daville je odlučio pročitati mu nekoliko scena iz Racineove tragedije *Bajazit*. Vezir nije razumio značenje i smisao tragedije i svoje je razočaranje pokazivao *sa bezobzirnošću čoveka druge civilizacije* (Andrić, 2007: 329). Podrugljivim je tonom i gotovo prezirno objavio Davilleu da i kod muslimana postoje razni *derviši* koji recitiraju nerazumljive stihove, ali im oni nikad ne pridaju značenje (Andrić, 2007: 329). Mehmed-paša je prije svega bio vezir čiji je primarni interes vojnički posao, stoga nije neobično njegovo nerazumijevanje stihova u kojima veliki vezir razgovara sa sultanijom u *haremu* jer taj je scenarij u turskoj kulturi naprosto nemoguć. Daville je pak bio čovjek od književnosti, iskusni čitatelj pa nije razumio turski običaj da tijekom pričanja citiraju stihove kojima on isto tako nije mogao dokučiti stvarni smisao i značenje. Očigledno je da su u obje kulture stihovi imali važno mjesto, a uzrok nesporazuma valjalo bi tražiti u činjenici da se Francuzi nisu u dovoljnoj mjeri posvetili učenju i razumijevanju turskih običaja (Milutinović, 2019: 1).

Andrićeви se likovi noću bave pisanjem. Svrhu njihova pisanja Andrić tumači bijegom od stvarnosti ili točnije „zadovoljstvima umornih ljudi“ čije je pravo lice noću izlazilo na površinu (Karabalić, 1999: 29–30). Tako je konzul Daville nastavio svoj literarni rad i u Travniku. Sjedeći za pisačim stolom, ispred sebe je promatrao svoj ep o Aleksandru Velikom. Zamišljena u 24 pjevanja, njegova *Aleksandrida* skrivala je svu konzulovu odvratnost prema istočnjačkom duhu, prikazanu kroz borbu njegova junaka, Napoleona, protiv azijskih naroda (Andrić, 2007: 261–262). Karabalić u Davilleu vidi čovjeka umorna od života koji analizira

svoju unutarnju podvojenost nastalu kao produkt burnog razdoblja europske povijesti. Davilleov odmak od stvarnosti najbolje se ogleda u njegovu epu u kojem on stvara neku bolju stvarnost (Karabalić, 1999: 34–36). Otkako se zapleo u konzulske poslove s Osmanlijama, večernji sati travničkog života uskratili su mu njegovu terapiju. U sobi iznad njegove, i mladi je des Fossés bdio nad svojim spisima, gonjen unutarnjim nemirom i nezadovoljenim željama, mučno slažući stranice svoje knjige o Bosni (Andrić, 2007: 309–313). No, svrha des Fossésova noćnog pisanja bila je druge prirode negoli konzulova. Davilleov se pomoćnik njome branio „od melankolije noći i tišine“ (Karabalić, 1999: 37). Unatoč inteligenciji, afirmativnom pristupu i razumijevanju za sva lica Bosne, i des Fossésa je „načeo orijentalni otrov“ (Nemec, 2016: 238). Mladi je konzul noću doživljavao bolno suočavanje s travničkom stvarnošću. S druge strane Lašve, i prozore austrijskog konzulata obasjavala je svjetlost svijeca pod kojom je sjedio von Mitterer i radio na svom izvješću o Bosni. Austrijski konzul nastojao je opisati okolicu Travnika s vojničkog položaja (Andrić, 2007: 316–317). Gorko razočaran životnim prilikama vojne struke i nesretnog braka, von Mitterer dolazi u Travnik istrošen pod njihovim teretom. I on je poput francuskog konzula Davillea noću pisao kako bi prekratio *večeri jednoličnog života na koji je stranac osuđen u Travniku* (Andrić, 2007: 317). To su bili von Mittererovi najmiliji sati u kojima se predavao svojoj iluziji. Von Mitterer je tako pod vrelom inspiracije pisao svoje izvješće o Travniku za kojeg je unaprijed znao da ga nikad nitko neće pročitati i koji će ostati neviđen u fasciklu *pod arhivskom prašinom* (Andrić, 2007: 318). Unatoč tomu, noćno pisanje je i za von Mitterera djelovalo poput lijeka i uspijevalo prolazno zadovoljiti njegovu potrebu za ozdravljenjem (Karabalić, 1999: 31). Posljednji konzul, von Paulich, opisan kao hladni ljubitelj književnosti, djelovao je neugodno otrježnjavajuće za svoje prethodnike. Od ostalih *pisaca u noći*, on se razlikovao svojim besprijevnim poslovanjem koje je obavljao, kao i sve ostale stvari u životu, uvijek s istom mirnoćom i jednostavnošću. Njemu su bile strane sve slabosti i kolebanja koje su pratile konzulske poslove. S njim je Daville volio razgovarati o klasičnoj književnosti, no vrlo je brzo ostao razočaran shvativši da je razgovor s potpukovnikom tek puka izmjena podataka (Andrić, 2007: 488–493). Andrić u koloriziranju noćnog naličja travničkog života, negativnu percepciju stranih konzula svodi na egzistencijalnu razinu (Nemec, 2016: 238).

7.6. Obiteljski život

Andrić je u svome djelu ženske likove oblikovao strogo u okvirima patrijarhalnog svjetonazora što je i primjereno s obzirom na doba u kojem se odvija radnja ovoga djela. Idealizirana je žena u romanu francuska konzulovica, gospođa Daville koja čak nema ni svoje ime, čime se već da naslutiti kako je podređena suprugu i djeci. I doista svi su njezini postupci išli na korist njezina supruga i francuskih interesa (Marušić, 2014: 293–294).

Gospođa Daville bila je gotovo besprijekorna u svakom pogledu pa se njezinom zaslugom u francuskom konzulatu odvijala prava obiteljska idila. Toplina obiteljskog doma uspjela je zagrijati i srca travničkog svijeta koji je s njom dijelio i tugu i radost. Kad je izgubila dijete, narod je prilazio ženi tijekom njezinih kratkih posjeta gradiću kako bi iskazao iskreno suosjećanje s njezinom boli. Travničke žene pripovijedale su po cijelom Travniku o skladnom obiteljskom životu u francuskome konzulatu. Posebnu pažnju ukazivale su konzulovici tijekom njezine trudnoće jer su rađanje i majčinstvo za ovaj svijet bili nešto poput svetinje. Za porođaj gospođe Daville brinula se stara Matišićka koja je slovila za najbolju primalju u cijelom Dolcu. Ona je dodatno potaknula kazivanja o gospođi Daville kao brižnoj majci i izvrsnoj domaćici. Pričala je o uređenosti njihove kuće koja je zračila čistoćom, mirisom i toplinom, o neizmjerne hrabrosti konzulovice koja je hrabro podnosila porođajne bolove i o veličanstvenom konzulovu stavu, kojim je bodrio svoju suprugu (Andrić, 2007: 477–478).

Kada se rodila mala Eugenija u francuskom su konzulatu održane babinje i kroz taj se događaj moglo primijetiti koliko se ovaj svijet približio obitelji Daville. Na babinje su došle dolačke gazdarice i begovice u pratnji posluge koja je nosila umotane darove: *tepsije s baklavom i urmašicom*, pletivo, trube, poliće s rakijom i malvazijom, cvijeće. Austrijska konzulovica donijela je roditelji na poklon dragocjen talijanski medaljon uz kojeg je ispričala i njegovu povijest. Najveći je poklon stigao iz Konaka: vezir je poslao veliku *tepsiju* punu *baklave* prekrivenu najboljim komadom tkanine (Andrić, 2007: 478–479). Ovaj je svijet naprosto uživao u darivanju. Oko drugog porođaja francuske konzulovice sve je proteklo kao i prvi put. Konzulovica je uživala simpatije travničkog svijeta, žene su joj pokazivale da im je simpatična posjetima i dobrim željama. Unatoč oskudici koja se u to vrijeme osjećala u Travniku, darovi za babinje nisu izostali. Zbog svih promjena koje su zahvatile ovu sredinu s dolaskom stranih konzula, jedino je vrijednost obiteljskog života ostala na visokoj cijeni jer sve što se događalo u jednoj obitelji *vezivalo je ovaj svet čvrsto i nepromjenjivo kao svetinja*

čija je vrednost opšta, trajna i nezavisna od promena i zbivanja u svetu (Andrić, 2007: 562) jer život travničkog svijeta počiva na harmoničnome krugu njihove obitelji. Na ovom je primjeru vidljivo i povezivanje svih onih koji žive „u stalnom kontrastu i razdvojenosti“ (Davidović, 2014: 158), kako konzulskih obitelji tako i vezira i travničke *raje*.

7.7. Narušavanje „lijepog reda“

Ana Marija von Mitterer bila je *žena kojoj treba mnogo mesta u svetu* (Andrić, 2007: 286). Iz ovog se Andrićeva citata može izvući cijeli portret austrijske konzulovice. Dakle, bila je to žena koja je svojim ekstravagantnim ponašanjem iskakala iz okvira patrijarhalnog ustroja. Prikazana kao svojevrsan antipod francuskoj konzulovici, Ana Marija je bila tropska oluja koja je razarala unutrašnjost obiteljskog doma. U svojim je opsesijama bila toliko sebična da se naočigled očajnom stanju konzula i Agate (svoje kćeri), ona još više posvećivala sebi, vidjeći uvijek samo vlastitu bol i prebacujući svu krivicu na von Mitterera i njegovu službu u Travniku. S vremenom se njezina rušilačka energija počela prelijevati na život travničkog svijeta.

Na nagovor supruga, počela je obavljati svoju političku aktivnost obilazeći katoličke crkve kako bi širila utjecaj austrijskog konzulata na fratre. No i u svojoj namještenoj pobožnosti, Ana Marija je uspjela pretjerati. S jeftinim i nekusnim darovima koje je nabavljala iz Beča i Zagreba izazvala je dodatno nepovjerenje i strah kod Turaka. Miješala se fratrima u posao, provodila je opća čišćenja (a i to je bila jedna od njezinih opsesivnih manija) smatrajući da ova zemlja grca u prljavštini i uređivala crkvenu unutrašnjost po svojoj volji. Kao jedan od nastranih oblika rasonode bilo je flertovanje s mlađim muškarcima. U tome ju nije sprječavala ni činjenica da je udana žena i majka, nego je išla iz krajnosti u krajnost i naposljetku njezino ponašanje izvan svih pravila i pristojnosti kulminiralo je zavodjenjem mjesnog kapelana u selu Orašju, nedaleko od Travnika. Fra Mijat Baković živio je u monotoniji seoskog života sve dok se nije pojavila austrijska konzulovica i unijela nemir u njegov jednoličan život. Nastojala je uvesti promjene u njegovu kućanstvu i uspostaviti novo vrijeme crkvenih pobožnosti. Ona je zapravo neiskusnog kapelana šarmirala samom svojom nazočnošću i pritom je uživala (Andrić, 2007: 359–360). Kad se u Orašje vratio fra Mijat Kolar, uvidjevši neugodan položaj kapelana, poslao ga je u samostan, a Ana Marijine je prijedloge o daljnjem preuređenju crkve drsko odbio, stavivši joj sljedeće na znanje: *Ne možeš ti, živa bila, dočérati u red ove naše crkve i kapele pa da svu carsku haznu na njih potrošiš.*

Kakvi mi, takve nam i crkve; da je bolje, ne bi valjalo (Andrić, 2007: 361). Ana Marija se poslije fratrovih riječi nikad više nije vratila u Orašje. Tako su svi pokušaji austrijske konzulovice da uspostavi novi poredak u crkvama unaprijed propali jer izlaze iz društvenopolitičkih okvira travničkog kozmosa.

Ovdje se može progovoriti i o položaju crkve u romanu. Des Fossés tijekom jednog od svojih razgovora s dolačkim fratrom fra Julijanom Pašalićem razgovara o potrebi da se u Bosni narod pokrene na rad, obrazovanje i demokraciju ukazujući na ulogu katolika u tome unaprjeđenju umjesto da svoj napredak grade na vjerskoj osnovici (Milutinović, 2019: 10). No fra Julijan ostaje u sferi bosanske zaostalosti u kojoj nastavlja promicati patrijarhalna načela (Milutinović, 2019: 10) isključujući se opet po vjerskom pitanju i odvrćući des Fossésu: *da smo mi bili manje kruti i otvarali vrata raznim 'zdravim uticajima', danas bi se moji parohijani Pero i Anto zvali Mujo i Haso* (Andrić, 2007: 419). Dakle, zastupajući izrazito stroge intelektualne svjetonazore i politički konzervativizam, fra Julijan je u des Fossésu stvorio predodžbu da su i franjevci, katolici jednako nepovjerljivi i zatvoreni za sve oblike europeizacije isto kao što su i isključivi u svojoj vjeri, što ih opet izjednačuje s ostalim bosanskim muslimanskim i nemuslimanskim stanovništvom (Beljan, 2014: 102).

7.8. Zatvaranje čaršije

Jedan od ključnih običaja travničkog svijeta je trenutak zatvaranja *čaršije*. U romanu je kroz ovaj događaj prikazana sva okrutnost travničkog svijeta prema stranim konzulima, ali i turskoj vlasti. Zatvaranje *čaršije* opisuje se kao *ritualni pokret i zaglušna lupa vrata i čepenaka* čaršijskih dućandžija. Tad žene i djeca odlaze u podrume dok se vani okuplja *raja* koju predvode nastrani ljudi za čije se postojanje obično dotad nije ni znalo (Andrić, 2007: 331). Njihov se postupak može tumačiti kao kulturološka izdvojenost kojom signaliziraju otpor društveno-povijesnim prilikama (Vojičić-Komatina, 2019: 298). Tako je i bilo jer bosanski su Turci od samog početka otvoreno pokazivali svoje protivljenje sultanovim reformama da preuredi tursko Carstvo prema europskom modelu. Povod za uzbunu bio je uvijek tek sporadičan.

U d'Avenatinoj službi bio je jedan Hercegovac, Mehmed-Brko, omražen od domaćih Turaka kao svi koji službuju u stranim konzulatima. Hercegovac se oženio jednom beogradskom Turkinjom koja je ondje imala supruga, nekog pijanca Bekri-Mustafu za kojeg

su svjedoci potvrdili da je umro od alkohola pa je travnički *kadija* privjenčao Turkinju za mladog Hercegovca (Andrić, 2007: 332). Nakon vezirova odlaska, pojavio se taj Bekri-Mustafa u *čaršiji* koja je odlučila pomoći ovom neuglednom došljaku stvorivši od njega čestitog muslimana kako bi se osvetila strancima (Gudelj, 2014: 218). *Čaršija* se zatvorila i nastupio je sveopći kaos ludila. Pomahnitala svjetina uputila se prema francuskom konzulatu s toljagama u rukama. Izvikivali su pogrde upućene *kadiji* koji je odbio vratiti ženu Bekri-Mustafi, veziru, konzulatima i Mehmedu-Brki (Andrić, 2007: 333–334). Rušilačku snagu svjetine poznavao je dobro Sulejman-paša Skopljak koji je izdao naredbu za uhićenje konzulova momka. Svojim je postupkom nastojao vratiti uspostavljeni red jer on je dobro poznavao tijek travničkih uzbuna. Za njega su ovi neredi bili samo prolazan trenutak u vremenu od kojega uvijek ostane „jedno veliko ništa“ (Gudelj, 2014: 221). No smirenje svjetine *čehajinom* odlukom bilo je kratkotrajno. Već sutradan su kraj zgrade francuskog konzulata pronašli alat kojim su je domaći Turci nastojali zapaliti. Časnike, koji su ostali zatočeni u zgradi konzulata, u pokušaju bijega, djeca su gađala ledenim grudama od snijega. Daville se grizao od sramote što su njegovi francuski kolege tako postali svjedoci nemoći i poniženja u kojima je živio ovaj generalni konzul (Andrić, 2007: 337–338).

Trećeg dana uzbuna se smirila; Mehmed-Brko je pušten iz zatvora, a njegova se, sad već bivša žena vratila svojoj obitelji i to je jedina zadovoljština koju je travnički svijet uspio svojim nasiljem postići jer, naime, „njihovi osnovni ciljevi nisu ostvareni“ (Gudelj, 2014: 221). No pravi gubitnik ove bitke je posramljeni francuski konzul, Daville, a još više nesretni Mehmed-Brko koji je ostao poražen „u svijetu u kojemu je Francuski konzulat trebao otvoriti perspektive evropskog života, civilizacije i kulture“ (Gudelj, 2014: 222).

Na kraju ove epizode ukazuje se na položaj ostalog konzularnog osoblja. Francusku su poslugu na ulicama domaći Turci pozdravljali prezirnim pogledima, a *čaršilije* im nisu htjeli ništa prodati pa su stvari kradom nabavljali od katolika i Židova. Posluga se osjećala nezaštićenom od ove navale mržnje, no urođena, slijepa odanost svojim gospodarima sprječavala ih je da ipak napuste omraženu službu u francuskom konzulatu (Andrić, 2007: 339).

7.9. Ratovi

Francuski konzul označen kao nositelj alarmantne netrpeljivosti i beskrajnog nerazumijevanja za sve bosansko, svoje najbolje sugovornike, a ujedno i jedine s kojima je uspio ostvariti koliko-toliko prijateljski odnos, pronalazi u predstavnicima turske vlasti i uprave (Mitrović, 2014: 65) jer i Osmanlije su kolonijalna sila poput Francuza čije se načelo vladanja zasniva na valu straha i nasilja prema domaćem stanovništvu koje smatraju drugorazrednima (Mitrović, 2014: 65). Ibrahim-paša koji obično nije mogao pronaći dovoljno crnih riječi kad je posrijedi razgovor o Bosancima potvrđuje uvriježeno tursko mišljenje o njima kao neciviliziranom narodu, pritom im oduzimajući svaku ljudsku vrijednost: - *Sami vidite, plemeniti prijatelju, gde živimo i sa kim ja imam da se rvem i nosim. Krdom divljih bivola čovek bi lakše upravljao nego ovim bosanskim begovima i ajanima. To je divlje, divlje i nerazumno, grubo i prosto a osetljivo i nadmeno, svojeglavo i prazne glave. Verujte mi kad vam kažem: ovi Bosanci nit imaju osećanja časti u srcu ni pameti u glavi* (Andrić, 2014: 370). Ovu rečenicu Marija Mitrović smatra samo jednim dijelom prikaza vezirovih apsolutno kolonijalističkih stavova stoga je posve razumljivo kako ga Daville uvijek sluša s iskrenim suosjećanjem (Mitrović, 2014: 65).

Andrić u romanu eksplicitno prikazuje barbarstvo ratnog nasilja. Jednog dana, Ibrahim paša pozvao je oba konzula na Divan kako bi s njima podijelio svoje zadovoljstvo uzrokovano pobjedom njegova zamjenika, Sulejman-paše Skopljaka nad srpskom postrojbom. Njegov uspjeh nagovještavao je dolazak sretnih vremena kad će njihov *red i tišina* doći i u Srbiju. Tad su u prostoriju ušli mnogobrojni *ičoglani* noseći na prostirci *odsječene ljudske uši i noseve* (Andrić, 2007: 372) te ukradene predmete s mrtvih tijela srpskih pobunjenika. Ibrahim-paša razasute stvari prikaže kao ratne trofeje pobjede nad srpskom vojskom. Takve su sotonističke manifestacije čovjeka bile sasvim uobičajene među Turcima (Vojičić-Komatina, 2019: 303). Poslije se ispostavilo da su ovi trofeji nastali iz pokolja nad bosanskim katolicima za vrijeme crkvene svečanosti. Zrak je tad ispunio odvratn smrad usirene krvi od kojeg se Davilleu staška u želucu te on osjeti strah i gađenje dok je von Mitterer refleksom diplomate hladno čestitao veziru (Andrić, 2007: 372–374). Ovdje je vidljivo samo prividno konzulovo prihvaćanje kanibalizma koje je iskazano po cijeni opstanka. Zanimljivija je pak Davilleova demaskiranost kojom je ovaj prizor protumačio kao dehumanizaciju tipičnu za ove ljude (Vojičić-Komatina, 2019: 303). Daville se ovdje zgraža nad divljaštvom tih ljudi i opet se poziva na Istok kao univerzalno rješenje za svako zlo koje ga zadesi u bosanskoj *kasabi*, a iste ovakve prizore mogao je pronaći i u svojoj zemlji (Milutinović, 2009: 13–14). Kad se prije 15

godina u Parizu, pogledavši na ulicu, *odjednom našao lice u lice sa odsečenom glavom koja se, bleđa i krvava, njihala na sankilotskom koplju* (Andrić, 2007: 245) Daville je i tad ostao zgađen, ali se nije pozivao na kršćanstvo i Europu smatrao divljom jednako kao što je slučaj ratnih trofeja označio tipičnim za Istok i njegove ljude (Milutinović, 2009: 14).

„Tu evropsku potrebu da se pobegne od varvarina u sebi, ako nikako drugačije a onda zatvarajući oči i uši pred njim [...]“ (Milutinović, 2009: 15) u jednoj od mnogobrojnih refleksija o ratu, u romanu komentira Tahir-beg. S jedne je strane postavio islamske zemlje u kojima se rat smatra svetim oružjem i zato one ratuju bez prijetvornosti u ime svoje misije na zemlji dok kršćanske zemlje osuđuju rat, a s druge strane ne prestaju ga voditi. Ma može li se bolje opisati sav cinizam i mizerija ovih tobože prosvijećenih evropskih diplomata koji se kroz cijeli roman prikazuju boljima od orijentalaca, a zapravo su isti kao oni, ako ne i gori? Tahir-beg ide i dalje te Davilleu ukazuje na međukršćanske ratove koji su nastali kao posljedica evropske kolonizacije. Naposljetku je priopćio Davilleu da postoji mogućnost da se jednog dana, umjesto očekivanog tursko-kršćanskog rata *kolju i krve među sobom hrišćani, oslobođeni ispod osmanlijskog gospodstva* (Andrić, 2007: 509). U romanu je vidljiv i takav primjer kad su se dva konzulata našla u sukobu zbog Nikole Rotte. Stari je *kajmakam*, našavši se u središtu sukoba izjavio *-Poklali se psi, pa u mojoj avliji* i poručio konzulima da neće dopustiti njihove unutarnje sukobe u Travniku dok je na snazi mir između njihovih careva (Andrić, 2007: 522). Dakle, dok je svijeta uvijek će biti i ratova, isto tako i u Bosni vidljive su podjele i unutarnja previranja, ali Bosna u ovom romanu nije osvajač jer ju je okupiralo Osmansko Carstvo: fokus je na tome što konzuli, točnije Daville, u romanu nastoje prikazati Napoleonovu Europu u savršenom svjetlu jer *njegov genije i njegova srećna zvezda vode sve ka dobrom svršetku* (Andrić, 2019: 526), a ni sami ne vjeruju u to i ne vide kako se njihovi narodi međusobno sukobljavaju.

7.10. „Bosanska tišina“

Nemec smatra kako je *bosanska tišina* jedan od provodnih motiva u Andrićevu romanu jer ona djeluje na sve strance (Nemec, 2016: 225). O njoj je intenzivno razmišljao des Fossés u svojim besanim noćima. Des Fossés je na sebi svojstven način plaćao danak bosanskoj zemlji, osjećajući kako i njega nagrizala dosada i *bosanska tišina* u želji da ga izjednače sa njihovim ljudima (Andrić, 2007: 266). Des Fossés je s tom tišinom suočen od svog prvog koraka na bosanskom tlu (Karabalić, 1999: 38). Prisjeća se kako je prvi put osjetio

njezin zadah na kamenitom putu iznad Klisa. U bosanskom zraku naslućivala se patnja ovog svijeta od čije je hladnoće des Fossés zadrhtao. Bdiujući noću nad dokumentima, des Fossés je uviđao da je u stalnoj borbi s tom smrtonosnom *bosanskom tišinom* koju je vidio svuda oko sebe. Danju, kad bi obilazio *kasabu* promatrao je ljude nijeme u pokretima i izrazu lica koji su se gubili u atmosferi šutnje kao u nekakvoj magli koja ih je prekrivala svojim nevidljivim i muklim ogrtačem. Noću od te tišine nije mogao spavati, čuo je njezin halucinantni glas koji mu prijete da će ga izmijeniti do neprepoznatljivosti. Des Fossés je u njoj vidio onaj oblik smrti koji od čovjeka napravi živog mrtvaca (Andrić, 2007: 267–315). U takvim je noćima des Fossés pisao svoju knjigu o Bosni koja je rasla kao *odbrana od te podmukle i zavodljive istočnjačke tišine* (Andrić, 2007: 316).

Uz motiv tišine, veže se i pojam *orijentalnog otrova* koji se širio među zapadnjacima, djelujući na njih poput groznice od koje bi podrhtavali u sudaru s travničkom stvarnošću. Taj *orijentalni otrov* Daville je tumačio kao Istok koji je poput bolesti prodirao u ljude sa Zapada s prepoznatljivim simptomima nezadovoljstva, pretjerane osjetljivosti, odsutnosti volje i snage, gorčine u glasu i ozlojeđenosti u ophođenju (Andrić, 2007: 524). Kad mu je jednog dana došao Jacques Fresine, žaleći se na prilike i ljude u Sarajevu zbog kojih se francuska tranzitna trgovina nalazi u lošem stanju, Daville je odmah u mladom čovjeku prepoznao simptome iste bolesti koja i njega muči. Mladi je Fresine, razočaran i potpuno obeshrabren pokazivao i fizičke znakove zaraze: blijedo lice, vidno je smršavio, kosa mu se prorijedila, a ruke podrhtavale (Andrić, 2007: 524–525). Fresineov nesretni položaj svjedoči o istočnjačkom fatalizmu koji zastire svakog Europljanina u pokušaju ostvarenja socijalnih interesa njegove zemlje dok obično veliki moćnici u udaljenim gradovima samo diktiraju nove naredbe pritom uopće ne znajući u kakvim prilikama žive i poslušuju njihovi činovnici. A potvrda toga pronalazi se i u samim Fresineovim riječima *da samo radeći sa ovim svetom i živeći među njima, čovek može da uvidi do koje mere su ovi Bosanci nepouzđani, oholi, sirovi i podmukli* (Andrić, 2007: 525). Daville ga pokušava uvjeriti da će na kraju pobijediti njihov *francuski razum i ponos* (Andrić, 2007: 525), no snaga *bosanske tišine* koju Nemeć smatra „glavnim sastojkom onog podmuklog orijentalnog otrova koji truje čovjeka sa Zapada“ (Nemeć, 2016: 247) trijumfira na kraju romana. Odlaskom konzula vraća se stari poredak turske Bosne nad kojim vlada *pobjednička tišina* (Andrić, 2007: 604).

8. ZAKLJUČAK

U ovom radu u kojem se Bosna promatrala kroz oči stranaca koji su se u njoj našli, dakako kroz Andrićevu optiku u *Travničkoj hronici*, zapažene su različite slike Bosne od kojih nijedna ne mora biti prava jer Andriću kao i da nije stalo do toga da nam pokaže pravu sliku Bosne početkom 19. stoljeća nego se usredotočio na dinamiku stvaranja tih slika. A ona proizlazi iz jednog sveopćeg nerazumijevanja, nemogućnosti ostvarivanja komunikacije između ljudi. To je pravi razlog zašto je Bosna svim posrednim i neposrednim strancima u romanu ostala *terra incognita*.

S razlogom je početak i kraj romana uokvirenom pričom travničkih begova na Sofi. Sama pozicija Sofe koja je uzdignuta poput nekakvog prijestolja na kojem sjede kraljevi, u ovom slučaju najugledniji travnički begovi nameće nekakav svoj usud. Konkretnije, predviđanja starog Hamdi-bega iz prologa ostvarila su se u epilogu: konzulska vremena u Travniku su prošla kao da nikad nisu ni bila. Jer vrijeme je moćna sila koja briše sve pred sobom. No, Ivo Andrić ne bi bio to što jest da je u njegovu djelu sve transparentno i nedvosmisleno; u svakom segmentu djela naziru se pukotine koju ukazuju i na drugu stranu priče. Iako su travnički begovi zaista najobjektivniji promatrači razvoja događaja, pobjedničku će im tišinu ipak nadglasati polifonija Andrićevih glasova kojom je pisac nastojao pružiti mogućnost da se svačiji glas, počevši od Davilleova i austrijskih konzula, do njihovih supatnika Osmanlija, pa i Levantinaca i Židova, naposljetku i cijele travničke *raje* čuje sve do danas.

Iz svega, potrebno je izvući jednu dublju poruku koju je Andrić htio prenijeti. A ona je *de facto* ideja o jednakosti kojoj su u biti težili svi likovi u *Travničkoj hronici*, kako strani tako i domaći. Na kraju krajeva, ona ostaje svezremenska pa makar se nikad u potpunosti ne realizirala.

8. LITERATURA

1. Beljan, Iva: *Travnička hronika i franjevački ljetopisi, Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 97–109, 2014.
2. Capasso, Danilo: *Travnička hronika: hronika Levantinaca–Italijana, Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 129–139, 2014.
3. Davidović, Jovana: *Travnička hronika – između dobra i zla, Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 153–163, 2014.
4. Francišković, Dragana: *Dodir Istoka i Zapada u Andrićevom delu, Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 147–153, 2011.
5. Ivanova, Irina: *Neke osobine travničkog mentaliteta (prema romanu Ive Andrića Travnička hronika), Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 203–210, 2014.
6. Kahrović-Posavljak, Amila: *Salomon Atijas: uprisutnjenje bezglasnih drugih*, zbornik radova, Druga međunarodna znanstvena konferencija u oblasti književnosti i jezika, Edukacijski fakultet, Univerzitet u Travniku, str. 49–57, 2014.
7. Marušić, Patricia: *Ženski likovi u Andrićevoj Travničkoj hronici, Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 291–301, 2014.
8. Meić, Perina: *Dramski kôd u Travničkoj hronici, Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 303–324, 2014.
9. Mitrović, Marija: *Tipovi stranaca u Andrićevom delu*, zbornik radova, Druga međunarodna znanstvena konferencija u oblasti književnosti i jezika, Edukacijski fakultet, Univerzitet u Travniku, str. 59–69, 2014.
10. Nemeč, Krešimir: *Gospodar priče – poetika Ive Andrića*, str. 220–247, Školska knjiga, Zagreb, 2016.
11. Nemeč, Krešimir: *Ivo Andrić – Nemir od vijeka*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2007.
12. Todorić, Gordana: *Retorika novca i puta u Travničkoj hronici Ive Andrića, Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 563–574, 2014.

13. Tošović, Branko: *Auto/recepcija Hronike, Andrićeva hronika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, str. 19–74, 2014.

14. Vojičić-Komatina, Olga: *Individualni i kolektivni presjek izvora tragičnosti u Andrićevim romanima Prokleta avlija i Travnička hronika*, zbornik radova Bosanskohercegovački slavistički kongres, knjiga II., str. 297–304, Slavistički komitet, Sarajevo, 2019.

Mrežni izvori

1. Gudelj, Đuro Nemanja: *Hercegovačke priče Iva Andrića, historija i kultura*, doktorska disertacija, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2014. <http://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/1303/Doktorat.pdf?sequence=1>. Datum posjeta: 29. kolovoza 2020.

2. Kalezić-Đuričković, Sofija: *Simbolika bjeline i zime u romanima Iva Andrića Prokleta avlija i Borisa Pasternaka Doktor Živago*, str. 1–17, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2019. http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/php/en/Personalium/Andric/docs/referat12_autor/Kalezic-Durickovic-08-10-2019.doc. Datum posjeta: 11. kolovoza 2020.

3. Karabalić, Vladimir: *Bosanski fin de siècle. Svjetonazori u Travničkoj hronici Ive Andrića: dekadencija i pokušaji njezina nadilaženja*, Ogleđi, Kolo: časopis Matice hrvatske, str. 19–45, 1/1999. https://bib.irb.hr/datoteka/626320.Karabali_Bosanski_fin_de_siecle.pdf. Datum posjeta: 1. kolovoza 2020.

4. Martinović, Denis. Ražov, Karolina: *Napoleonova cesta u Dalmaciji, Doprinos francuske uprave u razvoju cestogradnje u Dalmaciji početkom 19. st.*, Francuski institut u Hrvatskoj, str. 5–52, Zagreb, 2019. <https://www.dazd.hr/attachment/preview/5d147d34e81d3/zadar-napoleon.pdf>. Datum posjeta: 28. srpnja 2020.

5. Milutinović, Zoran: *Nesporazum je pravilo, razumevanje je izuzetak i čudo: Travnička hronika Ive Andrića*, Sveske Zadužbine Ive Andrića 26, str. 119–159, 2009. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/104135/1/Nesporazum_je_pravilo_template.pdf. Datum posjeta: 29. srpnja 2020.

6. Pederin, Ivan: *Francuska, Napoleon i Hrvati*, Croatica et Slavica Iadertina, str. 423–441, Zadar, 2011. <https://hrcak.srce.hr/79395>. Datum posjeta: 30. srpnja 2020.
7. Pištalo, Milan: *Travnik – tragom prošlosti (od 1464. do 1878. godine)*, Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo, vol. 23, No 1–2, str. 50–51, 1976. <https://hrcak.srce.hr/210627> Datum posjeta: 17. srpnja 2020.
8. Škvorc, Boris. Lujanović, Nebojša: *Andrić kao model izmještenog pisca (ili kako je otvoren prostor za 'pozicioniranje između' nacionalnoga korpusa i kulturalnih paradigmi)*, pregledni rad, Filozofski fakultet Split, Fluminensia, god. 22, str. 37–52, 2010. <https://hrcak.srce.hr/65376>. Datum posjeta: 28. kolovoza 2020.